

חיים חמאל / ירושלים

זְכוֹר וְשָׁמוֹר

א. שבת בעשרת הדברות

שמות כ, ח-יא: (ח) זְכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ.
דברים ה, יב-טו: (יב) שָׁמוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֶיךָ.

זכירה ושמירה

1 ברכות כ, ע"ב: אמר רב אדא בר אהבה נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה וכו' אמר רבא: אמר קרא: 'זכור', ו'שמור' – כל שישנו בשמירה (רש"י: דלא תעשה מלאכה) ישנו בזכירה (רש"י: זכור את יום השבת לקדשו – זכרהו על היין), והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה.

כוונת הגמרא היא: כשם שנשים חייבות בכל מצוות 'לא תעשה' ובשבת מצוות 'לא תעשה' ב'שמור' כן הן חייבות ב'זכור' שהיא מצוות 'עשה' והזכירה היא על היין. כך יש להבין את דברי רש"י וכן דייק רמב"ן להלן בהערה זו.

פסחים קו, ע"א: 'זכור את יום השבת לקדשו' – זכרהו על היין בכניסתו (תוספות: דזכירה כתוב על היין: 'זכרו כיון לבנות' (הושע יד, ח); 'זכירה דודיך מיין' (שיר השירים א, ד) והאי זכירה היינו קידוש), אין לי אלא בלילה, ביום מניין? תלמוד לומר: 'זכור את יום השבת'. זהו המקור לחובת הקידוש בשבת.

זהר אמור צה, ע"א: ותנינן 'זכרהו על היין' אמאי על היין וכו' בגין דין חדותא דאורייתא וינא דאורייתא, וינא דאורייתא חדותא הוא דכלא וכו' דלא אשתכח קדושא אלא ביין, כמה דאת אמר: 'כי טובים דודיך מיין' (שיר השירים א, ב), (ולמדנו זכרהו על היין. למה על היין? לפי שיין שמחת התורה שמחה היא לכל, שלא מצינו קידוש אלא ביין).

ביצה טו, ע"ב: משנה: יום טוב שחל להיות ערב שבת לא יבשל בתחילה מיום טוב לשבת, אבל מבשל הוא ליום טוב ואם הותיר – הותיר לשבת, ועושה תבשיל (לשם עירוב) מערב יום טוב וסומך עליו לשבת.

גמרא: מנא הני מילי? אמר שמואל דאמר קרא: 'זכור את יום השבת לקדשו'

– זכרהו מאחר שבא להשכיחו. (רש"י: אין זכירה אלא בדבר המשתכח. כשבא יום טוב בערב שבת, קרוב שבת להשתכח, מחמת יום טוב שמרבה בסעודת היום ואינו מניח לשבת כדי כבודו. והזהירך הכתוב לזכרו, וכשמערב עירובי תבשילין נמצא שזכרו שהרי אינו עושה אלא מחמת השבת).

מאי טעמא: (רש"י: למה תיקנו עירוב? קרא ודאי לא בעירוב משתעי ולא עירוב משתמע מיניה ואסמכתא בעלמא הוא, וכי אתא קרא לקידוש היום אתא, כדתניא בפסחים: זכרהו על היין, ועירוב מדרבנן. ומה ראו לתקן?) אמר רבא כדי שיברור מנה יפה לשבת ומנה יפה ליום טוב. רב אשי אמר (רש"י: לא לכבוד שבת תיקנוהו אלא לכבוד יום טוב): כדי שיאמרו אין אופים מיום טוב לשבת (רש"י: אלא אם כן התחיל מבעוד יום דאינו אלא גומר והולך) קל וחומר מיום טוב לחול (רש"י: לגמרי לא).

מצוות 'עירוב תבשילין' למדו חז"ל מן הפסוק 'את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו' (שמות טז, כג), (רש"י: הוה ליה למכתב, היום אפו ובשלו אלא רמז הוא שיש לך יום שישי שאין אופים בו) לצורך מחר) מכאן אמר ר' אליעזר: אין אופים (מיום טוב, שהנא יום שישי לשבת) אלא על האפוי (על מה שאפו מערב יום טוב, כלומר בחמישי בשבת, לשבת). ואין מבשלים (מערב יום טוב, שהוא יום שישי, לשבת) אלא על המבושל (מערב יום טוב, כלומר מיום חמישי, לשבת). מכאן סמכו חכמים לעירוב תבשילין מן התורה. ומהי תקנת חכמים? מניחים תבשיל מיום חמישי – שהוא ערב יום טוב – למשמרת לאכלו בשבת ובזה מערבים תבשילים של ערב יום טוב עם תבשילים שיבשלו ביום טוב ומעידים שהתחילו לבשל מערב יום טוב לשבת וכאילו הוכן הכל מערב יום טוב.

2 בדיבור אחד:

המפרשים הבחינו בהבדלים שבין הדברה הרביעית בפרשת יתרו לבין זו שבפרשת ואתחנן.

בראשונה 'זכור' ובשנייה 'שמור'; בשנייה הוסיף 'כאשר צוך ה' אלהיך'; בראשונה 'ובהמתך' ובשנייה 'ושורך וחמורך' וכן יש הבדל בטעם השבת – בראשונה: 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וכו' על כן ברך ה' את יום השבת' ובשנייה: 'וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וכו' על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת'. אבן עזרא מפרט את השאלות. חז"ל דרשו: 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו וכו' ורש"י מביא את דברי חז"ל ומבארם כפשוטם. ואילו ראב"ע מפרש: כאשר אמר היום 'זכור' הבינו כל השומעים כי טעמו כמו 'שמור', כאילו בבת אחת נאמרו.

ראש השנה כז, ע"א: זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו – מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע. (ובירושלמי נדרים פ"ג, ה"ב: מה שאי אפשר לפה לומר ולא לאוזן לשמוע).

רש"י: זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו וכו' הוא שנאמר (תהלים סב, יב), אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי וכו' (מובא בירושלמי שם ועי' רש"י בתורה).

וכן פתרונו: תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נודמן חפץ יפה תהא מזמינו לשבת (ביצה טז, ע"א)

ועי' ברמב"ן המביא דברי רש"י ומקורם במכילתא ובגמרא וסותר אותם שאינם לפי ההלכה שהיא כדברי בית הלל (ומפרשי רש"י הרא"ם וגור אריה יישבו הדברים).

ראב"ע: והנה זה הדבר הפלא ופלא שהשם דיבר 'זכור' ו'שמור' בבת אחת, והיה ראוי להיות זה כתוב ומפורש בתורה יותר מכל האותות והמופתים שנכתבו. ואם אמרנו שאין דיבור השם כדיבור כל אדם. הנה איך הבינו ישראל דיבור השם? כי האדם אם ישמע זכור ושמור בבת אחת לא יבין לא זה ולא זה ואפילו מלה אחת כמו 'זכור' אם לא ישמע הו"י לפני הכ"ף לא יבין מה דיבר המדבר וכו'. ואם נאמר גם פלא היה שתשמע האוזן שתי מלות בבת אחת שלא כמנהג לשמוע שתי אותיות – למה לא הזכירו זה חכמים ז"ל, שהוא כבד מן הדיבור בבת אחת וכו'. וככה עשה משה כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת (יתרו) דברי השם בלי תוספת ומגרעת. והם לבדם הכתובים על לוחות הברית וכו'. ועשרת הדברים הכתובים בפרשת ואתחנן הם דברי משה. והראיה הגמורה ששם כתוב פעמיים 'כאשר צוך ה' אלהיך' וכו'. והנה הזכירה כוללת השמירה. וטעם 'זכור' שיזכור כל יום איזה יום הוא מהשבוע. וכל זה בעבור שישמור היום השביעי שלא יעשה בו מלאכה. והנה טעם הזכירה היא השמירה. וכאשר אמר היום 'זכור' הבינו כל השומעים כי טעמו כמו שמור, כאילו בבת אחת נאמרו. ולא הוצרך משה להזכיר בשנית טעם 'כי ששת ימים עשה ה''. כי בתחילה אמר 'כאשר צוך ה' אלהיך' כאילו אמר: ככתוב בתורתך בדיבור 'זכור' עד 'ויקדשהו'. ובעבור שהשם ציוה שישבות העבד והאמה ולא פירש השם למה זה – פירש משה טעמו ואמר: זה שציוך השם שישבות העבד – בעבור שתזכור שהיית עבד כמוהו במצרים ויפדך ה'.

רמב"ן תמה: אם 'שמור' ו'זכור' נאמרו מפי הגבורה למה לא נכתבו בלוחות הראשונים? ותשובתו: ייתכן, שבלוחות הראשונים ובשניים היה כתוב 'זכור' ומשה פירש כי 'שמור' נאמר עמו. ובהתייחסו לדברי חז"ל 'שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו' הוא אומר:

אחר שציוה שנאמין בשם המיוחד יתברך, שהוא הנמצא הוא הבורא וכו', ציוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל והוא מצוות השבת שהיא זכר למעשה בראשית. ואמר 'זכור' את יום השבת לקדשו' ובמשנה תורה כתוב 'שמור וכו' ורבותינו אמרו בזה 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו' וכו' והכוונה להם ז"ל – כי 'זכור' מצוות 'עשה', ציוה שזכור יום השבת לקדשו ולא נשכחהו. ו'שמור' אצלם מצוות 'לא תעשה' וכו' יזהיר שנשמור אגותו לקדשו

שלא נחללהו. ואין ראוי למשה שיחליף בדברי השם ממצוות 'עשה' לעשות 'לא תעשה' וכו'.

ומפורש אמרו: נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה שנאמר 'זכור' ו'שמור', כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה וכו' שהנשים חייבות בשמירה שבכל מצוות 'לא תעשה' הן חייבות. ולא היו חייבות בזכירה שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, אלא שההיקש הזה מחייב אותן (ראה פירושו של רש"י לברכות כ ע"ב, לעיל בהערה).

ואני תמה אם נאמר 'זכור' ו'שמור' מפי הגבורה למה לא נכתב בלוחות הראשונות? וייתכן שהיה בלוחות הראשונות ובשניות כתוב 'זכור', ומשה פירש לישראל כי 'שמור' נאמר עמו וזו כוונתם באמת וכו'.

זכירת השבת בכל יום

ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא) שהיא מצווה שזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחתי ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור (נזכור) מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת, שיש לעולם בורא, והוא ציוה אותנו באות הזה כמו שאמר (שמות לא, יג): 'כי אות הוא ביני וביניכם'. וזה עיקר גדול באמונת האל (לשון רבנו בחיי: וזה פינה גדולה באמונה, כי מתוך החידוש יתבאר ענין ההשגחה והנבואה אמיתית העונש והשכר).

טעם 'לקדשו'

וטעם 'לקדשו', שיהא זכרוננו בו להיותו קדוש בעינינו כמו שאמר (ישעיהו נח, יג): 'וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוֹבד'. והטעם שיהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש להיפנות בו מעסקי המחשבות והבלי (או: בהבלי) הזמנים, ולתת בו עונג לגפשו בדרכי ה' וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה'. כמו שנאמר (מל"ב ד, כג): 'מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת', שהיה דרכם כן. וכך אמרו חז"ל (ראש השנה טז, ע"ב) מכלל דבחודש ושבת בעי למיזל.

טעם שביתת הבהמה

וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה. ולכך אמרו חז"ל (ירושלמי ברכות א, ה; נדרים סוף פ"ג; חולין ה, ע"א; שמו"ר כה, טז; זוהר ב, פט): שהשבת שקולה כנגד כל מצוות שבתורה, כמו שאמרו בע"ז (הוריות

ח ע"א: 'איזו היא מצווה שהיא שקולה ככל המצוות? הוי אומר זו עבודת כוכבים. נדרים כה ע"א: חמורה ע"א שכל הכופר בה כאילו מודה בתורה כולה; ועי' רש"י משפטים כג, יג). ובמכילתא, ר' יצחק אומר: לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת. ופירושה, שהגויים מונים בימי השבוע לשם הימים עצמם. יקראו לכל יום שם בפני עצמו. או על שמות המשרתים (יום א' הוא יום החמה - Sunday; יום ב' הוא יום הלבנה - Monday; יום ג' - Tuesday כנראה על שם אל המלחמה וכו'). כנוצרים או שמות אחרים שיקראו להם. וישראל - מונים כל הימים לשם השבת: אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצוות שנצטוונו בו לזכרו תמיד בכל יום. וזה פשוטו של מקרא וכו'.

אין לשון זכירה משמש אלא לשעבר
את הזכירה המתמדת מוצא ספורנו במלים 'זכור ושמור'.

ספורנו: היה תמיד זוכר את יום השבת בעסקיך בימי המעשה. כמו 'זכור אשר עשה לך עמלק' (דברים כה, יז), 'שמור את חודש האביב' (שם, טז, א). 'לקדשו' - וזה תעשה כדי שתוכל לקדשו. הזהיר שיסדר אדם עסקיו בימי המעשה באופן שיוכל להסית דעתו מהם ביום השבת.

רשב"ם: קושר את השימוש במלה 'זכור' לטעם המצווה - זכור מה שהיה בעבר.

כל זכירה עונה על ימים שעברו, כמו 'זכר ימות עולם וכו' (דברים לב, ז), 'בהנחל עליון גוים' (שם שם, ח), 'זכור את היום הזה' (שמות יג, ג) לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. 'זכר אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר' (דברים ט, ז), 'זכר רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה' (תהלים כה, ו), אף כאן 'זכור את יום השבת' של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך; 'כי ששת ימים עשה ה' וכו' כמו שכתב כאן. ולפיכך נכתב 'זכור' כדי לקדש להיות שובת ממלאכה.

חזקוני (בעקבות רש"י, רשב"ם, ראב"ע ורמב"ן): כיון שנותן טעם לזכירתו של שבת יותר משאר דיברות כדכתיב: 'כי ששת ימים וכו' לפי שכל הדיברות חייב אדם לשמרם משיקול הדעת לבד משבת - נופל בו דיבור, שאין לשון זכירה משמש להבא אלא לשעבר. ובמשנה תורה שנותן טעם לשמירת שבת 'למען ינוח וכו' - נופל בו לשון שמירה.

דבר אחר 'זכור את יום השבת' שנתתי לך במרה, לפיכך נופל בו לשון זכירה. דבר אחר 'זכור את יום השבת' - בכל יום זכרהו אי זה יום הוא מהשבוע

שנצטווית לקדשו, וכל זה בשביל שתשמור את יום השביעי. ולשון הזכירה כולל גם השמירה, שהרי כשנאמר 'זכור' הבינו כל השומעים כי פירושו כמו 'שמור' וכאילו נאמרו בבת אחת. כאן פירש'י 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו וכו'.' 'זכור' היינו מצוות 'עשה' ו'שמור' היינו מצוות 'לא תעשה' כפי ששנו רבותינו: כל מקום שנאמר 'השמר' 'פן' ו'אל', אינו אלא 'לא תעשה', ובא לומר שנשים חייבות בקידוש היום דבר תורה, שכל שישנו ב'שמור' ישנו ב'זכור'. (וראה להלן רמב"ן).

רבנו יוסף בכור שור (ל'ששת ימים עשה ה') — — — בדברות האחרונות כתב 'זכור' לפי שנאמר על מעשה בראשית, שכן הדרך לומר על דבר ישן 'זכור' כמו (ישעיה מג, יח): 'אל תזכרו ראשונות'; (תהלים עט, ח): 'אל תזכר לנו עונת ראשנים', ובדברות האחרונות שמדבר על יציאת מצרים, שהיה מעשה חדש לא שייך לומר 'זכור' אלא 'שמור' וכו'.

אבר בנאל: ולפי דעת חז"ל (סנהדרין נו, ע"ב) ששבת ודינין במרה איפקוד, אפשר לפרש 'זכור את יום השבת' — זכור מה שצויתך במרה ומענין המן על מצוות השבת. ואמר 'לקדשו' שבבואו יקדשוהו, וכמו שאמרו חז"ל (פסחים קו, ע"א): קדשוהו בכניסתו ('זוכרהו על היין בכניסתו') ומאשר לא אמר 'זכור את יום השביעי', ואמר 'את יום השבת', למדנו, שלא לבד על שביתת היום השביעי הזהיר בדיבור הזה, כי אם גם כן על כל מועדי ה' שיש בהם שבות ואיסור מלאכה, שכולם נכללו בשם שבת וכו' ואמר אחרי זה ביחוד על שביתת היום השביעי, 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך וביום השביעי שבת לה' וכו'.

ריג"י: בהיות שלא אמר כאן 'קדש את יום השבת' כמו שאמר 'כבד את אביך' יראה שהכוונה שזכור את יום השבת של ששת ימי בראשית וכו' וכבר נצטוו עליו במדבר סין, אבל אז לא בא הציווי רק (אלא) על השביתה מלצאת ללקוט מן, וכאן צוה שזכור את היום הזה, כדי לקדשו בשביתה מכל מלאכה כמו שאומר: 'לא תעשה כל מלאכה'.

'לקדשו' — להבדילו משאר הימים ביתרין המעלה, להיות שובת בו ממלאכה ולהיפנות בו מכל מחשבות הזמן וכו'.

'זכור' — עניינו להבא

שד"ל: בניגוד לדעות הפרשנים שלשון 'זכור' משמש את העבר טוען שד"ל: הזכירה הזאת אין עניינה זכור מה שנצטווית כבר במדבר סין לקדש את יום השבת, כי אמנם לשון זכירה אינו מיוחד למה שעבר, כי נמצא גם במה שעתיד

חיים חמאל

להיות כמו 'לא זכרה אחריתה' (איכה א, ט) 'לא זכרת אחריתה' (ישעיהו מז, ז) 'יען אשר לא זכר עשות חסד' (תהלים קט, טז), 'ברגו רחם תזכור' (חבקוק ג, ב). והנה 'זכור' עניינו להבא כמו 'שמור', כלומר שים אל לבך יום השבת, שתהיה מצפה מתי יבוא כדי לקדשו ולא יסור מלבך ולא תחללהו מפני השכחה. 'לקדשו' – לעשותו נבדל משאר ימים, שלא תשתמש בו להנאתך לעשות כל מלאכתך, אך תתנהו לגבוה כקרבתו וכתרומה, כלומר תמשוך ידך מליהנות בו לצרכיך ולעסקיך ויהיה כולו מפורש לכבוד שמים, לשבות בו לכבוד האל אשר ציוך על השביתה בו.

כאשר צוך ה' אליך

ראב"ע דייק מכאן שעשרת הדברים הכתובים בפרשת ואתחנן הם דברי משה (ראה הערה 1); אחרים ובראשם רש"י מפרשים בעקבות חז"ל (שבת פז ע"ב: אמר רב יהודה אמר רב, 'כאשר צוך' – במרה; וכן בסנהדרין נו, ע"ב).

רש"י: 'כאשר צוך' קודם מתן תורה במרה.

רמב"ן: בהתייחסו לדברי רש"י אומר:

ואם כן גם מצוות כיבוד אב ואם (שגם שם כתוב 'כאשר צוך') יהיה במרה וכו' והנראה בעיני על דרך האמת בזה גם בכל משנה תורה, כי משה ידבר כמפי הגבורה, כמו שנאמר: 'והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו' (דברים יא, יג-יד), ואין משה הנותן מטר על פני הארץ ולא הנותן עשב בשדה, אבל דיבור התורה ב'זכור' ובמשנה תורה ב'שמור'. ולכן יאמר משה בכל מקום במשנה תורה, 'ה' אלהיך' ובתורה יזכיר שם המיוחד בלבד וזלתי בעשרת הדברות וכו'.

ספורנו: (בעקבות רש"י) 'כאשר צוך' באותו האופן שציוך במרה, כי אמנם שציוך שם על השבת, הודיע שלא יספיק לו שתקדשהו במה שתשבות בו ממלאכה, אבל (אלא) שתעסוק בו בתורה ובמצוות כאמרו: 'והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותי' (שמות טו, כו).

'שמור': המתן

חזקוני: 'שמור' לשון 'ואביו שמר את הדבר' (בראשית לו, יא) – המתן מבעוד יום מתי תבוא שבת לקדשו כדרכי ינאי שהיה מתעטף ואומר: בואי כלה, בואי כלה!

משמעות שני הטעמים לשבת

אלבו: (עיקרים) ואחר זה ראוי שיקבע להם זכר ליום שבנה המדינה ומתוך כך יזכרו שיש להם אדון שבנה המדינה ויזכרו איך היתה ישיבתם בתוכה שהיו עבדים והוציאתם לחירות. ובעבור זה ציוה עליהם לשמור את יום השבת להורות על חידוש העולם ועל יציאת מצרים מעבדות לחירות. וזהו שאמרו רבותינו ז"ל: 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו', כלומר, כי השבת לא בא להורות על מציאות הפועל המחדש העולם בלבד הנזכר בדיבור 'זכור', כי גם הפילוסוף יודה במציאות הפועל ואין מי שיכחיש זה זולת כת אפיקורוס. אבל עיקר השבת בא להורות על מציאות פועל ברצון תמיד וגם אחר בריאת העולם, כמו שזכר זה בדיבור 'שמור' שנזכרה בו יציאת מצרים, שהזכר מתוכה שהשם יתברך עושה במציאות חפצו ורצונו ולא בריאת העולם בלבד, אבל גם אחר שנתחדש – הוא משגיח ומשנה הטבע לעשות חפצו ורצונו בכל עת כמו שעשה ביציאת מצרים, להוציא מלב האומרים 'אין כל חדש תחת השמש'. ועל-כן אמרו כי 'זכור', המורה על מציאות הפועל ו'שמור', המורה על מציאות פועל ברצון תמיד על צד ההשגחה – שניהם בדיבור אחד נאמרו, כלומר בדיבור מצוות השבת. כי הכוונה בו להורות על מציאות פועל ברצון תמיד ומשגיח לא מציאות הפועל בלבד. והבן זה כי הוא נפלא מאד בפירוש הזה שלא ראיתי לאחד מן המפרשים בו ביאור מספיק וכו'.

אבר בנאל: (לפירוש של אלבו) ואני לא מצאתי בו טעם לשבת, כי הנה לפי דבריו לא כיוונו חז"ל במלת 'זכור' ו'שמור' בדבר שתהא הוראתם עליו, לא לקחום רק (אלא) לסימני התחלות הדיבורים ההם, כמו שיאמרו 'ישמע' ו'אתחנן' בדיבור אחד נאמרו – והוא מגונה מאד וכו'.

זכור בפה ושמור בלב

רמבמ"ן: הזכירה מורה יותר על העשייה לקדש את השבת בפה בדברים נכבדים קדושים ואלוהיים לדבר עם רעים אהובים ועם בני בית על גבורות ונפלאות הבורא ב"ה וכו' והראיה שלמעלה לא נאמר 'למען ינוח' וכו' לפי שכיוון יותר אל הזכירה בפה בשבחים ומהללות והודיות על פלאי היצירה וכו' אף שציוה גם כן על שביתת המלאכות. ואולם השמירה מורה יותר על המנוחה והשביתה והימנע מעשות המלאכות שנאמר בהם לא תעשה וכו'. ולפי שכיוון כאן יותר אל השביתה לכן הוסיף לומר 'למען ינוח עבדך וכו' ולזה כיוונו חז"ל שאמרו: * זכור בפה ושמור בלב, כי השמירה והמניעה מחלל את יום השבת הוא בלב וכו' (ראה חזקוני בהערה 1).

* עי' מגילה יח ע"א: זכור בפה; ובמדרש תנאים ואתחננו, יב זכור בפה ושמור בלב.

כאשר צינך ה' אלהיך – ולא תחשוב שאזהרת 'שמור' היא דבר אחר, אשר לא ציוה השם, אבל הוא בכלל ציווי של 'זכור' כי באמת העניין אחד הוא אלא שאני מבארם לכם יותר.

שד"ל (בניגוד לדעת רמבמ"ן): 'שמור' עניינו כמו (שמות כ, ח) 'זכור את יום השבת', וכמוהו: 'שמור את חודש האביב' לעשות פסח (דב' טו, א) תן לבך מתי יבוא יום השבת ומתי יהיה חודש האביב, בכוונה לקדש את השבת ולעשות בפסח; ואין ענין 'שמור את יום השבת' כענין שומר שבת מחללו (ישעי' נו, ב) שעניינו המנוחה והימנע מעשות מלאכה (ראה חזקוני בהערה זו).

שמות כ, ט: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וַעֲשִׂיתָ כָּל־מְלֹאכְתְּךָ;
דברים ה, יג: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וַעֲשִׂיתָ כָּל־מְלֹאכְתְּךָ

פֶּשֶׁר 'כָּל מְלֹאכְתְּךָ' וְהַבְחֵנָה בֵּין עֲבֹדָה לְמֹלָכָה

3 ילקוט שמעוני ח"א רצ"ו: וכי אפשר לאדם לעשות כל מלאכתו בשישה ימים? אלא שבות כאילו מלאכתך עשוייה.

רש"י: כשתבוא שבת – יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשוייה, (לשון מכילתא), שלא תהרהר אחר מלאכה.

רמב"ן: ענין 'עבודה' היא מלאכה שאינה להנאת הגוף כאוכל נפש וכו' ולכן אמר 'ששת ימים תעבוד' את האדמה 'ועשית כל מלאכתך' אשר היא לצורך גופך ולהנאתך וכו' ובשבת לא תעשה שום מלאכה וכו'.

חזקוני: כל מלאכתך – הרבה ממלאכתך (השווה שמות ט, יד).

אברבנאל: ופירשו המפרשים 'ששת ימים תעבוד' שהוא רשות, רוצה לומר ששת ימים תוכל לעבוד כמו שתרצה וכו' כמו שה' אלוהיך בכל ששת הימים פעל ועשה במעשה בראשית 'ובשביעי, שבת וינפש', כן תעשה גם אתה וכו' כדי שעם המלאכה בששת הימים והשביתה בשביעי תתפרסם פינת חידוש העולם ובריאתו וכו'.

והרמב"ן כתב 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך' נאמר על העבודות אשר לאדם בבית ובשדה שהם ייקראו 'עבודה'. אבל הדברים הצריכים לאדם לעמידת גופו כאוכל נפש קראו הכתוב 'מלאכתך' בייחוד. ואינו נכון כי שם עבודה ושם מלאכה הם נרדפים, ולכן בשבת לא אמר אלא 'כל מלאכה' ולא זכר עבודה, וכבר ביארו בקבלה האמיתית כמה הן המלאכות האסורות בשבת וכו'.

ספורנו: ששת ימים תעבוד – בעסקי חיי שעה, שהם עבודת עבד בלי ספק שרוב עניינם הוא היות מצטער האדם על עולם שאינו שלו. ועשית כל מלאכתך – ההכרחית למסתפק. 'שבת לה' – כלומר, ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולהתענג בו די העבודה לכבודו יתברך.

רבנו בחיי: כל הששת ימים אפשר לך שתעבוד את השם יתברך עם עשיית כל מלאכתך. כעניין האבות שהיו עובדים את השם יתברך עם עבודת המקנה ושאר עניינים הגופניים. אבל יום השביעי – שבת. כולו יהיה לה' אלוהיך, לא תעשה בו מלאכה כלל, זה שמעתי בשם הרמב"ם ז"ל.

רמב"ן: תעבוד – רשות; ועשית כל מלאכתך – כל מה שתחפוץ לעשות.

ריגיו: ששת ימים – כל ששת ימים שיש בשנה וכו' והנה זכר כאן

לשון 'עבודה' ולשון 'מלאכה' כי שתיהן מותרין בששת הימים. וכשבא לאסור אסר המלאכה ב'לא תעשה', ולא אמר 'לא תעבוד ביום השבת', כי מותר לטלטל שולחנות וכסאות לכבוד אורחים, ולרוץ ברחובות, ולהוליך כלים ברשות היחיד, שהן עבודות, לא מלאכות, כפי ההבדל אשר שמנו בין עבודה למלאכה.

ריגיו פירש (בשמות יב, טו) כי מלאכה עניינו מעשה אומן שמשנה בו טבעי הדברים לאיזה תועלת, כמו החורש משנה האדמה, וכן הזורע ומכסהו בעפר, או כותב שמשנה מראה הנייר, וכן כל אבות מלאכות ותולדותיהן יש בהן שינוי להועיל, כי המקלקלים פטורים. אבל העובד – פעמים שעושה מלאכה כמו חורש וזורע ופעמים שאינו עושה מלאכה כמו נושא משאות ממקום למקום או רץ בעסקי רבו. וזהו ההבדל שבין מלאכה ועבודה.

לדעת ריגיו גם הבישול בכלל מלאכה, כי הוא מתקן ומשנה המאכל, לכן הוצרך הכתוב להוציאו מן הכלל ולהתירו ביום טוב.

שד"ל: סוף הכתוב פירוש תחילתו 'ששת ימים תעבוד', כלומר תעשה כל מלאכתך, תעשה כל מה שיצטרך לך לעשות.

שמות כ, י: וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ-
 וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ.⁴
 דברים ה, יד: וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אַתָּה
 וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְכָל בְּהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן
 יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כָּמוֹךָ.⁵

אזהרת השבת לגדולים ולקטנים

4 ילקוט שמעוני: (שם) 'ויום השביעי שבת לה' אלהיך' למה נאמר?
 לפי שהוא אומר (שם' לא, טו): 'כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת' –
 עונש שמענו אזהרה לא שמענו, תלמוד לומר, 'ויום השביעי שבת' וכו'.

וכן הוא במכילתא דרשב"י: 'ויום השביעי שבת' – אין לי אלא מצוות 'עשה' מצוות
 'לא תעשה' מניין? תלמוד לומר 'לא תעשה כל מלאכה'. אין לי אלא מצוות 'עשה' ומצוות
 'לא תעשה' – מיתה מניין? תלמוד לומר 'כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת'
 (שמות לא, טו).

עונש שמענו אזהרה לא שמענו? תלמוד לומר 'שמרו בני ישראל את השבת' (שם שם,
 טז) וכו'.

רב אחא בר יאשיה אומר: 'אתה ובנך ובתך' אלו הקטנים.

(בקטן העושה לדעת אביו, השווה יבמות קיד, ע"א: לא יאמר אדם לחינוך הבא לי
 מפתח הבא לי חותם, אלא מניחו תולש, מניחו זורק וכו'). ומקשה הגמרא: קטן הבא
 לכבות אומרים לו אל תכבה ששביתתו עליהם? אמר ר' יוחנן בעושה על דעת אביו –
 רש"י: שהחינוך צופה באביו ורואה שנוח לו בכך ואביו עומד עליו, דהוה כאילו הוא
 מצווהו לעשות וכו'. וכן פסק הרמב"ם שאסור להרגיל את הקטן בחילול שבת ומועד
 ואפילו בדברים שהם משום שבות – הלכות מאכלות אסורות פ"ז הלכה כז).

טיבו של הגר המוזהר על שמירת השבת

שם: עבדך ואמתך – אלו בני ברית. וגרך – זה גר צדק.
 רש"י: אתה ובנך ובתך – אלו קטנים. או אינו אלא גדולים? אמרת
 הרי כבר מוזהרים הם, אלא לא בא אלא להזהיר גדולים על שביתת הקטנים
 וזהו ששנינו (שבת קכא, ע"א): קטן שבא לכבות אין שומעים לו ששביתתו עליך.
 ראב"ע: והנה אין ספק כי מלת 'אתה' כוללת כל מי שהוא בן מצווה, על
 כן טעם 'בנך ובתך' הקטנים שביתתם עליך. ואתה חייב לשומרם, שלא יעשו
 דבר שהוא אסור לך לעשותו. וככה 'עבדך ואמתך', שהוא חייב שתשמרהו
 ולא תניחהו שיעבוד לאחר. ואם לאו – אתה עובר על מצוות לא תעשה 'למען
 ינוח עבדך ואמתך כמוך' וכו'. ועל זה התנאי יגור הגר בשעריך, שלא יעשה
 מלאכה בשבת וביום הכיפורים. על כן נכתב בשנייה הגר וכו'.

חיים חמאל

רמב"ן: על דרך הפשט 'גר שער' לעולם הוא גר תושב, שבא לגור בשערי עירנו וקיבל עליו שבע מצוות בני נוח, והוא הנקרא גר אוכל נבלות, שאמר בו הכתוב: 'לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה' (דברים יד, כא). ולכן לא היתה בו המצווה, שיאמר לא תעשה בו מלאכה האזרח והגר, אבל לנו יצווה שלא יעשה מלאכה לצרכינו כקטנים והבהמה. והוא בעצמו אין עליו זאת המצווה, ועושה מלאכה לעצמו בשבת. והכתוב שאמר: 'וינפש בן אמתך והגר' (שמ' כג, יב), הוא גר צדק שנתייחד וחזר לתורתנו שציוה אותו בשבת. וכן בכל שאר המצוות כאשר אמר 'תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם' (במ' טו, טז) 'ולגר ולאזרח הארץ' (שם ט, יד).

אבל מצאנו לרבותינו (מכילתא בחדש פ"ז) שדרשו בהיפך, אמרו כי 'וגרך אשר בשעריך' על דרך הפשט הוא גר צדק, והוא חייב כמונו בשביתה 'וינפש בן אמתך והגר' (שמות כג, יב) לרבות גר תושב הערל. ורצונם שיהיה המוזהר תחילה הגר הנימול שחייב כמונו. והכתוב השני ('וינפש בן אמתך') לרבות הערל. ולפיכך הוקש לבהמה, שאמר: 'למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר' (דב' ה, יד), ציונו בשביתה כולם בשווה, שלא יעשו לנו, ויעשו כרצונם לעצמם. וכן יהיו העבד והגר הנזכרים בעשרת הדברות שווים וחייבים בכל דין השבת כמונו, כמו שאמר: 'למען ינוח עבדך ואמתך כמוך'.

רמב"ם: (בשיטת רמב"ן): על דרך הפשט בגר תושב ידבר שהוא גר השער, והוא המקבל עליו לשמור שבע מצוות בני נוח, ולא הוזהר על השבת. אבל לנו יצווה שלא יעשה מלאכה בו לצרכינו (ואין לומר דאם כן מה איריא גר תושב, אפילו עובד עבודה זרה אסור לנו להניחו לעשות מלאכה לצרכינו? יש לומר שדיבר הכתוב בהווה, כי עובד, עבודה זרה לא היה מצוי בארצנו, כי לא היו מניחים אותו לשבת שם עד שקיבל עליו שבע מצוות בני נוח, וכשקיבלם עליו לא זו בלבד שישב אתנו כאות נפשו, כי אם גם מצווה עלינו להחיותו ולעזורו בפרנסתו ושאר צרכיו, ולכן נאמר 'וגרך אשר בשעריך'. ותרגום אונקלוס 'די בקרין'.

אזהרה לאיש ולאשה

שד"ל: 'אתה' – כולל בלא ספק האיש והאשה, שהרי בקטנים הזהיר 'בנך ובתך', ובעבדים – 'עבדך ואמתך' אם כן האשה שווה לאיש. והיא ברשות עצמה כמו בעלה, שלו היתה האשה משועבדת לבעלה כשפחה, היה צריך להזהיר את האיש על שביתתה, כדרך שהזהירו על שביתת בניו ועבדיו, מפני שאינם ברשות עצמם. וכן בכל מצוות שבתורה הכתוב מדבר בלשון זכר וגם האשה בכלל.

שבת לה'

חזקוני: לה' אלהיך - ולא לך, כלומר שב והיבטל מכל מלאכה וטורח.

מכל מלאכה - שום מלאכה. דוגמה: ,וכל תמונה' (שמ' כ, ד); 'כל אלמנה ויתום' (שם כב, כא).

ספורנו: שבת לה' אלהיך - ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולהתענג בו.

אתה ובנך ובתך - הקטנים העושים לדעת אביהם. ריגיו: ויום השביעי - של כל ששת הימים, וכבר ידוע להם איזה הוא השביעי ממדבן סין כשירד להם המן.

שבת לה' אלהיך - לא שישבות למצוא מנוח מעבודת ששת הימים, אלא לה', בעבור ששבת ביום השביעי מכל מלאכתו ובירכו וקידשו, כן יפסיק הוא מדרכי חול שלו ויקדש היום לאלוהיו.

שביתת הבהמה והעוף

5 בבא קמא נד, ע"ב: אחד שור ואחד כל בהמה וכו' לשבת מנלן? דתניא רבי יוסי אומר משום רבי ישמעאל: בדברות הראשונות נאמר 'עבדך ואמתך ובהמתך' (ולא נאמר בהן שור וחמור) ובדברות האחרונות נאמר: 'ושורך וחמורך וכל בהמתך', והלא שור וחמור בכלל 'כל בהמה' היו ולמה יצאו? לומר לך מה שור וחמור האמור כאן חיה ועוף כיוצא בהן, אף כל (מקום שנאמר שור וחמור) חיה ועוף כיוצא בהן.

מכילתא דרשב"י משפטים כג, יב: למען ינוח שורך וכו' יכול לא יניחנו תולש, לא יניחנו עוקר? תלמוד לומר 'למען ינוח' ואין זה נייח אלא צער. רמב"ן: והוסיף לומר 'שורך וחמורך' לבאר שיאסור גם בעובדי האדמה שהם חיי האדם וכעניין שאמר בחריש ובקציר תשבות.

שמות כ, יא: **כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יי אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בֵּרַךְ יי אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ⁶⁹.**
 דברים ה, טו: **וְזָכַרְתָּ כִּי-עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ יי אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ נְטוּיָה עַל-כֵּן צִוָּךְ יי אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת⁸.**

מנוחה, ברכה וקדושה

6 מכילתא דרשב"י; וינח ביום השביעי – מלמד שלא נבראת הנחה אלא עד יום השביעי.

רש"י: וינח – כביכול הכתיב בעצמו מנוחה ללמוד הימנו קל-וחומר לאדם, שמלאכתו בעמל וביגיעה, שיהא נוח בשבת.

ברך ויקדשהו – ברכו במן לכופלו בשישי לחם משנה וקידשו במן שלא היה יורד בו.

רשב"ם: על כן ברך – כמו שפירשתי בבראשית, כי על כן אשר בירך ה' את יום השבת שכשתגיע עת יום השבת כבר ברא ה' כל צרכי הבריות ומזונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב, ולכן ויקדשהו, לשבות בו לעדות כמו ששבת ה', שברא תחילה את הכל ואחר כך שבת.

רמב"ן: אמר שיהיה יום השבת מבורך וקדוש, כי ציוה בזכירה לברך אותו ולהדרו, וציוה בשביתה שיהיה לנו קדוש ולא נעשה בו מלאכה.

ספורנו: כי ששת ימים עשה ה' – והמכוון מהם, שידמה האדם לבוראו כפי האפשר, וזה בעיקר ובתלמוד ובמעשה הבחיריי לרצון לפניו.

וינח ביום השביעי – שבו כבר גשלים כל הצריך להביא המכוון אל תכלית ובשלימות תהיה המנוחה.

על כן ברך ה' את יום השבת – בנפש יתירה והיא הכנה יתירה לעבודת האל יתברך.

ויקדשהו – שיהיה כולו לה'.

רמב"ם: כי ששת ימים – אמרו המדקדקים שהוא כמו בששת וכו'.

ריגיי: וינח ביום השביעי – כשפסק ממלאכתו נח חפצו העליון כביכול להורות שבחפץ גדול ברא את העולם.

אין טעם מצוות שבת במפורש

שד"ל: כי ששת ימים – אין גם אחת מעשרת הדברות שיהיה טעם המצווה מפורש אצלה. אלא בקצת מהן מפורש מתן שכרן או עונשן. כי 'אנכי ה' אלהיך אל קנא וכו' כי לא ינקה ה' וכו' למען יאריכון ימיו וכו'. וכן כאן

לא פירש כלל טעם מצוות השבת כי לא אמר 'למען תזכור כי ששת ימים עשה ה' וכו' (וראה המשך דברי שד"ל בסוף הערה 7).

להבנת טעמה של מצוות השבת

7 רש"י: על מנת כן פדאך שתהיה לו לעבד ותשמור מצוותיו.

(לפי זה אין כאן ביציאה ממצרים נימוק מיוחד למצוות השבת, אלא הסבר כללי לפדות מעבדות מצרים כדי להיות עבד למקום).

שתי עילות לשני עלולים

רמב"ם, מורה נבוכים ב, לא: וכבר ידעת מדברי, שהדעות – אם לא יהיו להם מעשים שיעמידום ויפרסמום ויתמידום בהמן לנצח – לא יישארו. ולזה ציונו בתורה להגדיל זה היום, עד שיתקיים יסוד חידוש העולם ויתפרסם במציאות כשישבתו בני-האדם כולם ביום אחד, וכשיישאל: מה עילת זה? יהיה המענה: 'כי ששת ימים עשה ה' (שמות כ, יא).

וכבר באו בזאת המצווה שתי עילות מתחלפות, מפני שהם – לשני עלולים מתחלפים; וזה: שהוא אמר בעילת הגדיל השבת ב'עשר הדברות' הראשונות אמר: 'כי ששת ימים עשה ה' וכו' ואמר במשנה תורה: 'וזכרת כי עבד היית במצרים וכו' על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת' (דברים ה, טו). וזה אמת. כי העלול במאמר הראשון הוא – כיבוד היום והגדילו, כמו שאמר: 'על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו' (שמות כ, יא) – זה העלול הנמשך לעילת כי ששת ימים וכו'. אמנם תיתו לנו תורת השבת וצוותו אותנו לשמרו הוא עלול נמשך לעילת היותנו עבדים במצרים, אשר לא היינו עובדים ברצוננו ובעת שחפצנו ולא היינו יכולים לשבות.

וציונו בתורת השביתה והמנוחה – לקבץ שני העניינים: תאמנת דעת אמיתי – והוא חידוש העולם, המורה על מציאות האלוה בתחילת מחשבה ובעיון הקל – וזכור חסדי האלוה עלינו בהניחנו 'מתחת סבלות מצרים' (שם ו, ז) וכאילו הוא חסד כולל באמת הדעת העיוני ותיקון העניין הגשמי.

טעם הזכרת העבד

ראב"ע: הוסיף לבאר טעם 'עבדך ואמתך' וזכרת כי עבד היית' והניח עבדך על כן צוך ה' אלהיך לעשות כן ביום השבת. והטעם למנוחת העבד. ויש אומרים כי העבד לא ינוח (פירוש: ר"ל שהוא מוכרח לעשות מלאכת אדוניו תמיד, והחיוב על האדון). והנה ה' הוציאך מעבדות וציוך שתנוח למען תזכור כי היית עבד.

חיים חמאל

רמב"ן: (מתווכח עם דעות הרמב"ם והראב"ע) אמר כאן 'למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית וכו' לבאר כי הוא יצוה במנוחת העבד כמוך בעבור שהיית עבד והניח לך ה' וגם אתה תניח לעבדך. והניח טעמו כשינוח עבדך ואמתך כמוך, תזכור כי עבד היית וכו'.

וטעם 'על כן צוך לעשות את יום השבת' – ציוה שתעשה כן ביום השבת, כך פירש ראב"ע. ואינו נכון. ואנו אומרים בקידוש היום 'כי יום זה תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים' כאשן נאמר בו 'זכר למעשה בראשית'.

והרב (רמב"ם) אמר ב'מורה נבוכים' (ב, לא): כי המאמר הראשון (בדברות הראשונות) הוא כבוד היום והידורו, וכאשר אמר 'על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו' ועל כן הזכיר טעם 'כי ששת ימים עשה ה'', אבל בכאן יזהיר אותנו לשמור השבת בעבור היותנו עבדים במצרים, עובדים כל היום על כרחנו ולא היתה לנו מנוחה והוא יצונו עתה לשבות ולנוח כדי שנוזכיר חסדי השם עלינו שהוציאנו מעבדות למנוחה.

והנה בשבת בכללה שני טעמים: האחד להאמין בחידוש העולם כי יש אלוה בורא, ולזכור עוד החסד הגדול שעשה עמנו שאנחנו עבדיו אשר קנה אותנו לו לעבדים.

גם זה אינו מחזור אצלי, כי בהיותנו שובתים ולא נעשה מלאכה ביום השביעי אין לנו בזה זכרון ליציאת מצרים ואין לרואה אותנו בטלים ממלאכה – ידיעה בזה, רק הוא כשאר כל המצוות. אבל יהיה בו זכר למעשה בראשית שנשבות ביום ששבת השם וינפש.

והראוי יותר לומר, כי בעבור היות יציאת מצרים מורה על אלוה קדמון מחדש, חפץ ויכול, כאשר פירשתי בדיבור הראשון (יתרו כ, ב), על כן אמר בכאן אם יעלה בלבך ספק על השבת, המורה על החידוש והחפץ והיכולת תזכור מה שראו עיניך ביציאת מצרים שהוא לך לראייה ולזכר. הנה השבת זכר ליציאת מצרים ויציאת מצרים זכר לשבת, כי יזכרו בו (בשבת יציאת מצרים) ויאמרו השם הוא מחדש בכול אותות ומופתים ועושה בכול כרצונו, כי הוא אשר ברא הכל במעשה בראשית. זה טעם, על כן ציוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת'.

והנה לא פירש כאן טעם השביתה 'כי ששת ימים עשה ה' וכו' שכבר הזכיר זה פעמים רבות בתורה, אבל אמר בקצרה 'יום השביעי שבת לה' אלהיך', שהוא יתברך שבת בו וינפש, וביאר להם כי מיציאת מצרים ידעו שהוא אמר והיה העולם ושבת ממנו. ||

ועל דרך האמת נוכל עוד להוסיף בזה, כי הדיבור הזה ב'שמור' – ליראה את השם הנכבד והנורא, ועל כן יצונו שנוזכר את היד החזקה והנורא הנטויה

שראינו ביציאת מצרים וממנו לנו היראה, כמו שאמר: וירא ישראל את ה' הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' וכו', (שם' יד, לא).

אבר בנאל: (לשמות כח, – בהגינו על דעת הרמב"ם): וכבר הקשו אנשים איך יהיה השבת מורה על חידוש העולם כיוון שהחידוש הוא מעשה ופועל ואמנם השביתה היא העדר הפעולה וביטול המעשה וכו' וכן היקשה הרמב"ן על הרב המורה, שכתב שהיה השבת גם כן לזכור יציאת מצרים כמו שאמר 'זכרת כי עבד היית וכו' ואמר שבהיותנו שובתים ולא עושים מלאכה ביום השביעי אין בזה זכרון ליציאת מצרים ואין לרואה אותנו בטלים מהמלאכה ידיעה בזה. אבל תשובת שני הספיקות האלה מבוארת אם הראשון לפי שהשביתה תורה על החידוש מהאפס המוחלט, כי היא תעיד שהקב"ה עשה מלאכה בתחילת הבריאה כבר שבת ממנה מהיום השביעי והלאה. ואיזו היא המלאכה ששבתה אז ולא עשה אותה עוד זו באמת מלאכת החידוש יש מאין, כי הנה להמציא מצויים יש מיש – לא שבת לעולם כמו שאמר 'אשר ברא אלהים לעשות'. ובזה האופן השביתה תורה על החידוש ששבת.

ואמנם יציאת מצרים תורה עליו השבת לפי שיש בו נופש ומנוחה וביטול מלאכה. ובהיותנו שובתים ביום השביעי בשמחה ובטוב לבב מורה שאנו בני חורין ולא עבדים לפרעה למצרים כי שם היינו עובדים תמיד. והזכירה הזאת אינה כי אם לעצמנו ולא לזרים שיראו אותנו שובתים וכו'.

והרב המורה זכר עוד תכלית אחר למנוחת יום המקודש הזה והוא כדי שיהיה לישראל שביעית הימים במנוחה ועונג מעולמם. ויותר ראוי לומר כדי שיהיה להם שביעית הימים פנוי ללמוד התורה האלוהית, פירושה ודקדוקיה לשמור מאד. וכן אמרו חז"ל (ירושלמי, שבת טו, ג): לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא ללמוד בהם תורה ומפני זה אמרו (ירושלמי ברכות א, ה), ששקולה שבת כנגד כל המצוות.

מנוחת העבד – זכר להשבתת העבודה מן העבדים

ספורנו: הנה מצוות שביתת הבהמה היא כדי שינוח העבד. ומצוות מנוחת העבד היא זכר ליציאת מצרים שהשבית בה הקב"ה את העבודה מן העבדים. חזקוני: פירש הכתוב כאן הטעם מפני מה שובתים עבד ואמה. שעל ידי כך שאתה והם עובדים כל ששת ימי המעשה ובשביעי נחים תזכור כי עבד היית כמוהו במצרים ויפדך ה'. אבל בדיברות הראשונות לא פירש הטעם שלא רצה להזכיר את גנותם בשמחתם. ואף-על-גב דכתיב בהן בראשונות 'אשר הוצאתיך מארץ מצרים' מכל מקום דרך כבוד הזכירו וכו'.

ובדיברות ראשונות כתוב 'כי ששת ימים עשה ה' וכו' לכן תיקנו חכמים

בקידוש שבת על הכוס 'זכר למעשה בראשית' אבל זמנים שלא נקבעו לזכר בראשית - אין אומרים בהן אלא 'זכר ליציאת מצרים'.

על-כן

חזקוני: על-כן - שהקב"ה רוצה שתזכור כי עבד היית.

רמב"ן: על-כן צוץ - ירמוז כאן יותר על המנוחה והשביתה ממלאכה, לכן אמר שהטעם הוא 'זכרת כי עבד היית על-כן צוץ לעשות'. אבל למעלה (בדיברות הראשונות) ירמוז יותר על התנשאות-הנפש לאלוהים במחקרים קדושים וסיפורים אלוהיים, אמר: 'כי ששת ימים עשה ה' וכו' על-כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו' הוסיף בן טובה והקדישו משאר ימי השבוע וכו'. והנה בעניין השביתה ממלאכה התייחדה בה האומה הישראלית לבדה ואמרו חז"ל: 'גוי ששבת חייב מיתה' כי לא ניתנה להם המצווה הזאת אלא בעבור שהיו עבדים בארץ מצרים והשם הוציאם משם בכוחו הגדול ועשאו לו לעם סגולה, והוא מלכם ומחוקקם. לכך אמר כאן: 'על-כן צוץ וכו'.

שד"ל: (לשמות כ, יא) לדעת שד"ל אין בעשרת הדיברות טעם למצוות (ראה לעיל הערה 6).

והנה במשנה תורה כתוב 'זכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על-כן צוץ ה' אלהיך לעשות את יום השבת', וגם זה אמנם איננו הטעם האמיתי אשר בעבורו צויה אותנו לשמור את יום השבת, כדרך שלא ייתכן לומר כי לכך נצטוונו שלא להטות משפט גר ויתום כדי שזכור יציאת מצרים, מפני שכן כתוב (דברים כד, יז-יח): 'לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגד אלמנה וזכרת כי עבד היית במצרים ויפדך ה' אלהיך משם על-כן אנכי מצוץ לעשות את הדבר הזה'. וכדבר הזה כתוב גם כן במצוות 'תענק תעניק לו' (שם טו, יד), ובמצוות 'כי תחבט זיתך' ו'כי תבצר כרמך' (שם כד, כ-כא), וכן בחג השבועות במצוות 'ושמחת לפני ה' אלהיך אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך והלוי אשר בשעריך והגר והיתום והאלמנה... וזכרת כי עבד הייתי במצרים... (שם טז יא-יב). ובא זה ולימד על זה וכו', ואשר אני אחזה ולי כי מליצת 'על-כן צוץ ו'על-כן אנכי מצוץ' הנאמרת בכל המצוות האלה אין פירושה 'על-כן כדי שתזכור יציאת מצרים'. ונ"ל שאין זכרון יציאת מצרים הטעם לאותן המצוות כלל, ולא להשבתת העבד והאמה ממלאכה; אלא טעמה מפני שהאל יודע שתזכור כי גר ועבד היית, ועל-כן לא יקשה בעיניך לעשות חסד עם הגרים והעבדים והעניים, כי לבך (אחרי כל מה שסבלת) נוטה אל החמלה והחנינה. על-כן היה שציוץ האל לעשות את כל החסדים האלה, ולא נמנע מלצוות אותך בכל אלה שמא יכבד משאם עליך, כי אמנם בטוח הוא כי עשה תעשה בלב

שלם ובנפש חפצה. והיוצא לנו מזה כי גם במשנה תורה לא נזכר כלל טעם מצוות השבת. ובמקום אחר כתוב (שמות לא, יג): 'כי אות היא ביני וביניכם לדרתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם', וזה אמנם הגדלת מצוות ה' ואינה טעמה באמת, שהרי כמה דברים היו יכולים להיות אות כמו כן בינו לבינינו.

ואולם דעת הרמב"ם* בטעם השבת כך היא (מורה ח"ג, מג): ענין השבת טעמו מפורסם ואין צריך לביאור. כבר נודע מה שבו מהמנוחה עד שיהיה שביעית חיי האדם בהנאה ובמנוחה מן העמל והטורח שלא יימלט ממנו קטן וגדול, עם מה שמתמיד ומקיים לדורות הדעת הנכבד מאד, והיא האמונה בחידוש העולם, עכ"ל.

והנה לדעת הזאת יש לשאול מה צורך לצוות לבני חורין על המנוחה? כי הם הלא ישבתו כל עת שירצו.

והיה די לצוות על שביתת העבדים והבהמה וכו'? על כן נ"ל שראוי לחלק בין שביתת ישראל ושביתת עבדיו ובהמתו, כי שביתת עבדיו ובהמתו מכוונת לעצמה, לחמלה וחנינה עליהם. ואמנם שביתת ישראל עצמם ביום השביעי היה גם כן לתועלת ישראל עצמם בלא ספק, אך לא כדי שינוחו בלבד. אמר שהרשות בידם לנוח כל זמן שירצו, אבל הוא כדי שתהיה מנוחת כולם ביום מיוחד, ועל-ידי-כך יוכלו להיקבץ יחדיו לאכול ולשתות ולדבר אלה עם אלה ותתרבה האהבה ביניהם וגם יוכלו להתאסף בבתי עבודת האל ולשמוע תורה מפ"י החכמים, ולכך היה שאמר כאן 'וינוח'. ולא ו'ישבות', להזכיר את ישראל שלא לבד ישבתו מן המלאכה, אלא גם-כן ינוחו ויקראו לשבת עונג. וזה יביאם להיקבץ יחדיו אגודות אגודות כדי להתענג ביום המנוחה. וה' צירף לזה תועלת אחרת שיהיה יום השבת זכר למעשה בראשית, שעל-ידי-כך יזכרו כי אל אחד לבדו ברא את השמים ואת הארץ, והנה אין אלוה מבלעדיו. ומרוב חביבות המצווה הזאת לפניו יתברך מפני עוצם התועלת הנמשכת ממנה בקיבוץ המדיני ולהיותה עם זה זכר לעיקר הגדול שהוא ייחוד האל, ועוד להיותה חוק פרטי ומיוחד לישראל, כי לא היה דבר כמוהו אצל שום א' מהגויים הקדמונים עובדי אלילים, אמר ה' שהיא לאות בינו ובינינו.

* ע"י אברבנאל בהערה 7.

ב. להבנת טעמה של מצוות השבת

(א) שבת בתורה

חמש עשרה פעמים נזכר ענין השבת בתורה:

א. בפרשת הבריאה¹ כלולה הודעה על שבת ה' ביום השביעי אותו בירך וקידש, והטעם:

כי בו שבת מכל-מלאכתו אשר-ברא אלהים לעשות.

ב. בפרשת המן² מודיע משה לעם: ראו כי-ה' נתן לכם השבת

על-כן הוא נתן לכם ביום השביעי

לחם יומים

שבו איש תחתיו

אל-יצא איש ממקמו ביום השביעי

והתורה מעידה שהעם קיבל את דברי משה:

וישבתו העם ביום השביעי

כאן ניתן נס (לחם משנה ביום שישי) מתוך נס (אי ירידת המן בשבת) כדי להוכיח, להעיד ולהביא לידי-הכרה בצורך לשמור את השבת, ובהוכחה כלול הטעם שהשבת ניתנה גם לעם:

כי ה' נתן לכם השבת

לכן על העם לשבות בה.

ג. בעשרת הדיברות³ והטעם: כי ששת-ימים עשה ה' וכו'

טעם זה מקביל לנאמר בשבת בראשית.

בפרשת בראשית

ויכלו השמים והארץ וכל-צבאם

ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו
אשר עשה

וישבת ביום השביעי מכל-מלאכתו
אשר עשה

בעשרת הדיברות

כי ששת ימים עשה ה' את-השמים
ואת-הארץ

את-הים ואת-כל-אשר-בם

וינוח ביום השביעי

1 בראשית ב, א-ג.

2 שמות טז, כב-ל.

3 שם כ, ה-יא.

(כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא
אלהים לעשות).

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יּוֹם הַשְּׁבִיעִי
עַל-כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת-יּוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ
וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ

ד. בפרשת משפטים⁴ ששֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ
וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשָּׁבֵת
לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְנֶאֱמַשׁ בֵּן-אִמְתְּךָ וְהַגֵּר
כְּלוֹמַר: הַפְסַקְתָּ הַעֲבוּדָה מֵאִפְשָׁרָתָהּ מְנוּחָה לְמִשְׁתַּתְּפִים בָּהּ.

ה. בפרשת כי תשא⁵ אחרי הציווי על מלאכת המשכן. כאן נמנו כמה
טעמים וסגולות של השבת:

- א) אות בין הקב"ה ובין ישראל (כי אות היא ביני וביניכם);
- ב) אות היא לדורות עולם (לדורותיכם);
- ג) אות היא שה' מקדש את ישראל (לדעת כי אני ה' מקדשכם). השבת מעידה
על האצלת קדושה מאת ה' על ישראל;
- ד) השבת עצמה קדושה לישראל (ושמרתם את השבת כי קדש הוא לכם);
- ה) מחללי השבת (רש"י: הנוהג בה חול בקדושתה) נענשים במיתה או בכרת
(מחלליה מות יומת, כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמיה);
- ו) יום השביעי הוא שבת שבתון, שבו אסורות מלאכות, שהן מותרות בשבתון
רגיל (ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון);
- ז) השבת היא קודש לה' – יום השייך לה', והרי ה' בירכה וקידשה.
- ח) כיון שהשבת היא קודש לה' לכן על בני ישראל לשמור את השבת ולא
לעשות מלאכה ביום השבת והעושה בו מלאכה ייענש במיתה.

4 שם כג, יב.

5 שם לא, יב-יז.

6 אונקלוס: קודשא קדם ה'; רש"י: שמירת קדושתה לשמי ובמצותי; ספורנו:
שיהיה האדם בו פונה לגמרי מחיי שעה לעסוק בעסקי חיי עולם לכבוד קונו.
השבת היא של ה' והוא נתנה לישראל 'אך את שבתותי תשמורו' (רש"י: וכי אות
היא שאתם שובתים כמוני' 'לדעת כי אני ה' מקדשכם'; אמר לו הקב"ה למשה: משה,
אות היא שאתם שובתים כמוני' 'לדעת כי אני ה' מקדשכם'; אמר לו הקב"ה למשה:
מתנה טובה יש לי בבית גוזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם.
(שבת י ע"ב; ביצה טז ע"א).

7 חז"ל (מכילתא) לומדים מהחזרה כאן על עונש בית דין לעושה מלאכה ביום
ומהפסוק הקודם על עונש-לעושה מלאכה בלילה.

(ט) שמירת השבת לדורות, כי השבת היא ברית עולם (נצח) בין ה' לעמו.⁸
(י) לבסוף חזר הכתוב לטעם הראשון שבפרשת הבריאה:

כִּי־שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפֶשׁ.
זו העדות והברית בין ה' לישראל, כשם שה' שבת כן ישבתו בני ישראל.

פסוקים יב-יז בפרק לא מתחלקים לארבע פסקאות: (1) יב-יג, (2) יד, (3) טו, (4) טז-יז.

כשהרביעית מקבילה לראשונה והשלישית לשנייה. בראשונה ובאחרונה מודגש ה,אות' כטעם לשמירת השבת לדורות.

יב: כי אות היא ביני וביניכם לדלתיכם;

יז: ביני ובין בני ישראל אות היא לעלם;

ההבדל הוא בהסבר ובהנמקה לשם מה בא האות. לפי הפיסקא הראשונה האות הוא 'לדעת כי אני ה' מקדשכם'. השבת באה להעיד על קדושת ישראל שנתקדשו ע"י ה'; ובפיסקא האחרונה האות ניתן להעיד 'כי ששת ימים עשה ה' וכו'.

הבדל בולט נוסף הוא בפנייה. הפיסקא הראשונה היא פנייה ישירה בגוף נוכח - 'תשמרו', ואילו האחרונה היא בגוף נסתר 'ושמרו'.

הפיסקא השנייה (יד) מקבילה לשלישית (טו) בהנמקה. שתיהן מדברות על קדושת היום כנימוק לשמירה אלא שבפיסקא השנייה מדובר על קדושת השבת לעם ובפיסקא השלישית מדובר על שבת כ'קודש לה'. את שתי הפיסקאות האלה אפשר לראות כפיסקא אחת מחמת סמיכותן ולפי זה ניתן להבחין למעשה בשלוש פסקאות המתחילות בפועל שמור - (1) 'אך את שבתותי תשמרו' (יג); 'ושמרתם' (יד); 'ושמרו' (טו).

עד כה הובאת שלוש פעמים העדות על הבריאה ושבתת ה' ממנה כטעם לשמירת השבת על ידי ישראל.

בין חמש ההזכרות האמורות של השבת ושמירתה לבין ההזכרות הבאות אחרי כן בתורה מפסיק מעשה העגל וטעמה של שמירת השבת אף הוא משתנה. לא מוזכר עוד הטעם של עדות הבריאה ושבתת ה' ממנה.

ו. השבת נזכרת שוב בפ' 'כי-תשא', אחרי תיאור מעשה העגל בפרק לד, בפסוק אחד בלבד (כא) בלי נימוק מיוחד והיא משובצת בפרשה המדברת על שלוש-הרגלים אחרי חג-המצות ופדיון הבן.

8 רמב"ן: 'ועל דרך הפשט וכו' תעשו מלאכת אהל מועד, אבל שבתותי תשמרו לעולם'.

למעשה יש בפרשה זו חזרה על כמה עניינים שזכרו בפרשת משפטים, אולם סדר העניינים שונה. הדבר טעון הסבר ועוד נשוב לכך.

ז. פעם שביעית נזכרת השבת בפרשת ויקהל⁹: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָּכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן¹⁰ לַיְיָ כָּל-הָעֲשֵׂה בּוֹ מְלָאכָה יוֹמָת הַפְּסוּק חוֹזֵר עַל הַנִּימוֹק שֶׁהוּזָכַר בַּפְּרָשָׁה 'כִּי-תִשָּׂא' – 'שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן לַה' וּלְכֹן הִיא 'לָכֶם קֹדֶשׁ'.

ח. פעם שמינית נזכרת השבת בתחילת פרשת קדושים שבספר ויקרא¹¹: אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת-שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמְרוּ לֹא הוּזָכַר טַעַם מִיּוֹחַד לְשִׁמְרַת שַׁבַּת, אֲלֵא שֶׁהוֹסַמְכָה שִׁמְרַת שַׁבַּת לְמִוְרָא אֲב וְאִם.

ט. פעם תשיעית מסמיך הפסוק את שמירת שבת למורא המקדש¹²: אֶת-שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִירָאוּ אֲנִי יְיָ

י. פעם עשירית נזכרת השבת בפרשת 'אמר'¹³:

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן מְקַרְא-קֹדֶשׁ כָּל-מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ שַׁבַּת הִיא לַיְיָ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם

כאן חוזר הנימוק של 'שבת היא לה'.

9 לה, ב-ג.

10 שלש פעמים מופיע 'שבת-שבתון' לעניין שבת ובכולן כתוב לפני כן 'תיעשה' או 'תיעשה מלאכה' (שמ' לא, טז; לה, ב; ויקרא כג, ג), עי' 'תוספת ברכה' לר' ברוך הלוי עפשטיין בפירושו לויקהל לה, ב.

11 ויקרא יט, ג. ומובא בתדא"ר כו: 'זכור את יום השבת לקדשו' 'כבד את אביך' – מה עניין זה אצל זה? אלא ללמדך, שכל זמן שאדם מכבד אביו ואמו, אין חטא בא על ידו, שנאמר (ישעיה נו, ב): 'אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שמר שבת מחללו' – אל תקרא 'מחללו' אלא מחול לו, לכך נאמר, 'שומר' שבת'.

12 שם שם, ל.

13 שם כג, ג.

יא. עוד פעם נזכר עניין השבת בקשר לשמים עשרה החלות שנערכו על השולחן ביום השבת¹⁴.

יב. על האזהרה הסומכת שמירת שבת למורא המקדש חוזרת התורה בסופה של פרשת בהר¹⁵:

אֶת־שַׁבְּתִי תִשְׁמְרוּ
וּמִקֹּדְשִׁי תִירָאוּ
אֲנִי יי'.

יג. בפעם השלוש-עשרה מובא בתורה ענשו של מקושש עצים ביום השבת¹⁶.

יד. עוד פעם מובא עניין השבת בקשר לעולת השבת¹⁷.

טו. ופעם אחרונה מובא עניין השבת בעשרת הדיברות שבפרשת ואתחנן. אלו הדיברות שנכתבו על הלוחות אחרי מעשה העגל. מה הוא טעמה של שמירת השבת הפעם?

בפרשת ואתחנן

לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כָּמוֹךָ
וְזָכַרְתָּ כִּי־עֶבֶד תְּהִיָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
וַיֹּצֵאֲךָ יי' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם
בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ גְּטוּיָה
עַל־כֵּן צִוָּךָ יי' אֱלֹהֶיךָ
לַעֲשׂוֹת אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת.

בפרשת יתרו

כִּי שֵׁשֶׁת־יָמִים עָשָׂה יי' אֶת־הַשָּׁמַיִם
וְאֶת־הָאָרֶץ
אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם
וַיָּנוּחַ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
עַל־כֵּן בָּרַךְ יי' אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ.

טעם שמירת השבת אינו עוד זה המקביל לשבת בראשית; שביתת השבת באה להזכיר עבדות מצרים והוצאת ה' את ישראל (ויוציאך ה' אלהיך) ממצרים. האם יש משמעות מיוחדת לשינוי שחל בהנמקת שמירת השבת?

(ב) סמיכויות השבת למצוות אחרות בתורה

עיקר בתשעה מתוך חמשה עשר המקומות בהם נזכרת השבת, ושבהם מובאת אזהרה על שמירת השבת לדורות מגלה סמיכות השבת לעניינים חוזרים.

14 שם, כד, ח.

15 כו, ב.

16 במדבר טו, לב-טו.

17 שם כח, ט-י.

שלוש פעמים הוסמכה אזהרת השבת לכיבוד אב ואם¹⁸ (וגם לאזהרה נגד עבודת אלילים)¹⁹.

פעמיים נוספות הוסמך ציווי השבת לאזהרה נגד עבודת אלילים²⁰. ארבע פעמים הוסמכה אזהרת השבת למלאכת המשכן או לעבודת המשכן²¹. שש פעמים החזר עניין שבת לא בדרך אזהרה על שמירתה לדורות ונכללה במסגרת של תיאורים שונים של מעשי שעה: א) במעשה בראשית; ב) בירידת המן; ג) בפרשת המועדים; ד) בקשר לעריכת החלות בשבת; ה) בעונשו של המקושש; ו) בעניין עולת השבת. האם ישנה מגמה בסמיכת העניינים לתשע האזהרות והציוויים על שמירת השבת לדורות? אם כן, מה היא?

מסתבר שאכן רעיון אחד מברית את כל הסמיכויות האלו והוא האזהרה להתרחק מכל האלהת של כוח או גוף בעולם; שלילת עבודת אלילים בכל צורה שהיא וייחוד העבודה לאלוהי ישראל בלבד.

ההורים והמשכן או המקדש – לשניהם דורשת התורה יחס מיוחד של כיבוד ומורא, יחס הנדרש בדרך כלל מן האדם אל הבורא²². השם 'אב' משמש הרבה פעמים ככינוי לאלוהים במקרא²³, ויש חשש שכיבוד ההורים יעורר

18 פעמיים בעשרת הדברות ועוד פעם בויקרא יט, ג.

19 ויקרא יט, ג-ד.

20 שמ' כג, יב; לד, יב-כא, ולמעשה ניתן להוסיף את האזהרות בעשרת הדיברות.

21 שמ' לא, יב-יז; לה, א-ג; ויקרא יט, ל; שם כו, ב.

22 השווה הזכרת 'כבוד ה'' בשמות טז, ז; י; כד, טז, יז; ויקרא ט, ו, כג; במדבר יד, כא; טז, יט; יז, ז; כ, ו ועוד הרבה בנ"ך ועי' שמ"א ב, ל; ו, ה; ישעי' כד, טו; כט, יג; מב, יב; ירמ' יג, טז; משלי ג, ט; ועוד, וביחוד בס' תהלים. ועי' רשב"ם לויקרא יט, ג; 'כשם שבעשרת הדברות נאמר כיבוד אב ואם אצל שמירת שבת שהושוו כבודם לכבוד המקום אף כאן סמכן הכתוב'. והנביא מלאכי שואל: 'ואם אב אני איה כבודי?' ועי' בבא מציעא לב, ע"א: 'מנין שאם אמר לו אביו היטמא וכו' שלא ישמע לו וכו' כולכם חייבים בכבודי וכו' סלקא דעתך אמינא הואיל והוקש כיבוד אב ואם לכבודו של מקום וכו' עיי'ש ועי' קידושין ל, ע"ב: השווה הכתוב כיבוד אב ואם לכבוד המקום וכו' השווה מוראת אב ואם למוראת המקום וכו' עיי'ש. וז"ל רמב"ם (הלכות ממרים פרק ו' הלכה א'): כיבוד אב ואם מצות עשה גדולה, וכן מורא אב ואם שקל אותן הכתוב בכבודו ובמוראו. כתוב: 'כבד את אביך ואת אמך' וכתוב (משלי ג, ט): 'כבד את ה' מהונך'. ובאביו ואמו כתוב: 'איש אמו ואביו תיראו' וכתוב: 'את ה' אלהיך תירא'. כדרך שציוה על כבוד שמו הגדול ומוראו כך ציוה על כבודם ומוראם. ועי' ירושלמי פאה פרק א'.

23 הנביא ישעי' אומר: 'כי אתה אבינו וכו' אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך' (סג, טז); 'ועתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו ומעשה ידך כולנו' (סד, ז). בירמיהו (ב, כז) נקרא אב גם האליל מעץ ומאבן; (ומכאן למד רבי עקיבא ש'אביה ואמה' האמורים כלפי השבויה 'זו עבודת כוכבים'. עי' ספרי לדב' כא, יג וביבמות מח

הרהור של האלהת האב או האם וציות טוטאלי להם. ולפיכך כשהתורה מצווה על כיבוד אב ואם או יראת אב ואם היא מסמיכה לציווי זה אזהרה על שמירת השבת ולעתים גם אזהרה מפורשת לא לעבוד עבודה זרה²⁴.

שמירת השבת היא תריס בפני עבודת אלילים. היא מעידה על שלטונו הבלעדי של ה' בעולם – על כל ברואיו ויצוריו. בשמירת השבת מוצהרת הברית הנצחית בין ה' ובין עם ישראל הכלל ובין ה' לישראל הפרט, המתחייב בנפשו בחילול השבת. נמצאת השבת מפקיעה את זכות הכבוד והמורא מכל אדם כשהיא מתנגשת בכבוד ה' ומוראו.

וכן אין למשכן או למקדש קדושה וכבוד משלהם 'ונקדש' (רש"י: המשכן) 'בכבודי' (רש"י: שמשרת שכינתו בו)²⁵. השבת היא האות בין ה' וישראל 'כי אני ה' מקדשכם'²⁶. הציווי על עשיית המשכן בא אחר מעשה העגל כמחווה של פיוס כביכול מאת ה'. 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'²⁷. ובו נקבע מקום ההיוועדות אל משה: 'ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרבים וכו'²⁸ דברים שנראו גחוצים אחרי התיאור בפרשת 'כי-תשא' על האוהל שנטה משה²⁹. גם הציווי להכניס את אהרן ובניו לכהונה מתאים לאחר מעשה העגל כשהכהנים נבחרו במקום הבכורים שחטאו בעגל. אמנם ציווי זה

ע"ב). ובמקום אחר (ג, יט): 'ואמר אבי תקראו לי וכו' ועוד שם ג, ד; לא, ט; מלאכי א, ו; 'בן יכבד אב ועבד אדוניו ואם אב אני איה כבודי? וכן שם ב, י: 'הלא אב אחד לכולנו הלא אל אחד בראנו' ובה' פט, כז; קנו, יג, 'כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו', דבה"א יז, יג; כב, י; כח, ו; כט, י ועוד.

24 וכן לגבי משכן ושבת כמבואר להלן בעשרת הדברות וכן בויקרא יט, ג-ד. בעשרת הדברות הוטעם הטעם 'למען יאריכון ימך'. גראה לי שהתורה רומזת לתועלת החיים שצריכה לצמות בכיבוד זה שלא לכבד על מנת להיחבב ולמות כקרבן לאלילים, וראה להלן בפירושו ליחזקאל כ' ובהערה 106.

25 שם' כט, מג.

26 שם' לא, יג.

27 שם כה, ח; ופרק כט, מב-מו; 'אשר אועיד לכם שמה וכו' ושכנתי בתוך בני ישראל וכו'. ובתנחומא תרומה: כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם מעשה העגל, וכו'. ובתנחומא פקודי: 'משכן העדות' – עדות לכל האומות שנתרצה הקב"ה לישראל על מעשה העגל. כיצד? כשעשו אותו מעשה עמד משה ולימד עליהם סגוריא עד שנתרצה להם הקב"ה. אמר משה: רבוננו של עולם! ומי מודיע לאומות שנתרצית? אמר לו: לך אמור להם 'ועשית לי מקדש ושכנתי בתוכם'. לכך כתוב 'משכן עדות', שהמשכן מעיד שהשכינה בישראל. ועוד שם: ואימתי נאמר לו למשה לעשות את המשכן? ביום הכיפורים. לפי שעלה משה להר שלוש פעמים ועשה שם מאה ועשרים יום, משה בסיון שעלה לשם עד יום הכיפורים שהוא עשרה בתשרי. ואותו היום נאמר 'וינחם ה'' על מעשה העגל וכו'. ואותו היום נאמר לו: 'ועשו לי מקדש' (שמות כה, ח) וכו'.

29 שם לג כל הפרק.

28 שם שם, כב.

נוזכר בפרשת 'תצוה'³⁰ לפני תיאור מעשה העגל כשזהרת השבת מפרידה ביניהם ולמעשה מקשרת ביניהם ומראה על המשותף בעקירת האלילות מישראל. רש"י עמד על סדר הפרשיות והעיר: 'אין מוקדם ומאוחר בתורה. מעשה העגל קודם לציווי מלאכת המשכן ימים רבים היתה'³¹.

המשכן שבא במצוות ה' מטרתו לעקור כל גסיון מן האדם לקבוע לעצמו דרך וצורה לעבודת ה'. ציווי זה היה מחוייב המציאות אחרי שהעם תעה לחשוב שהדבר אפשרי ויצא העגל הזה. אולם כדי להראות שקדושת המשכן אינה באה מכוח עצמה אלא מכוח ה' וכדי למנוע האלהת בצורה כלשהי של המשכן הוסמך לו הציווי על שמירת השבת וכדברי רש"י³²: 'הקדים להם אזהרת שבת לציווי מלאכת המשכן לומר שאינו דוחה השבת'. דברים אלה נאמרו לפני ציווי של משה לעם על עשיית המשכן. אך גם בתחילת פרשת 'כי-תשא' אחרי שהובא ציווי של ה' למשה על עשיית המשכן באה אזהרה על שמירת השבת: 'אך את שבתותי תשמרו'. וגם שם מוסיף רש"י³³: 'ואתה אף-על-פי שהפקדתיך לצוותם על מלאכת המשכן אל יקל בעיניך לדחות את השבת מפני אותה מלאכה'. 'אך את שבתותי תשמרו'; 'אעפ"י שתהיו רדופים וזריזים בזריזות המלאכה – שבת אל תדחה מפניה וכו''. ויש בכך משום סמליות לציווי השבת אחר הבריאה, היינו 'בששה ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וכו' וביום השביעי שבת'. כן נאסרו ביום השבת המלאכות והעבודות שנעשו במשכן.

לא בכדי נתקשרו איפוא כל איסורי השבת במלאכת המשכן. הסמיכות בין שבת למשכן מקבילה לסמיכות בין הבריאה לשבת. מדרשי חז"ל מראים את התקבלה בין בריאת העולם לעשיית המשכן, וכן הוא במדרש תנחומא פקודי: אמר רבי יעקב בר אסי: למה הוא אומר, ה' אתבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך? (תהלים כו, ח) בשביל ששקול כנגד בריאת העולם. כיצד?

30 פרקים כח-ל ובפרק ל פסוק ז, וכן בספורנו האומר בין השאר: 'זה בעצמו ביאר באומרו 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' לא כמו שיעד קודם לכן באומרו (כ, כא) 'מזבח אדמה תעשה לי וכו' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך'. אבל עתה יצטרף לכהנים, זה בעצמו התבאר באמרו (כח, א) 'ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך' והנה לא נבחר שבט לוי לשרת עד אחרי מעשה העגל.

31 שמ' לא, יח; ע"י רש"י למאמרו של ר' יהושע בן לוי (שבת פח ע"ב): מאי דכתיב 'צרור המור דודי לי בין שדי ילין' (שיר השירים א, יג) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אף על פי שמיצר ומימר לי דודי – בין שדי ילין (רש"י: אעפ"י שמיצר ומימר לי דודי בעגל שאמר 'הורד עדיך' – אמר מיד לעשות לו משכן וכו').

32 שמ' לה, ג.

33 לא, יב.

בראשון כתוב: **וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וְכָתוּב³⁴: נוֹטָה שָׁמַיִם כִּי יִרְיַעָהּ.**
ב שני³⁶: יְהִי רָקִיעַ
ואומר בהן הבדלה שנאמר:
וַיְהִי מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לָמָּיִם.
ב שלישי כתוב מים שנאמר³⁸
יִקְוּ הַמַּיִם
ברביעי ברא מאורות דכתוב⁴⁰:
יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם
בחמישי ברא עופות שנאמר⁴²:
יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹף
בשישי נברא אדם שנאמר⁴⁴: נִבְרָא
אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצֶלְמוֹ בְּכַבֹּד יוֹצְרוֹ שֶׁנִּמְשַׁח לְעִבּוֹד וּלְשִׁמְשׁ לִפְנֵי ה'
ובמשכן כתוב מה כתוב³⁵:
וַיַּעַשׂ יְהוָה יְרֵיעַת עֲזִים
ובמשכן כתוב³⁷:
וַתִּבְדֹּלֶת הַפָּרֹכֶת לָכֶם.
ובמשכן כתוב³⁹:
וַיַּעַשׂ יְהוָה כִּיֹּר גָּחֶשֶׁת וְכִנּוֹ גָחֶשֶׁת וְכֹר וְגִתָּהּ שָׁמָּה מַיִם
ובמשכן כתוב⁴¹:
וַיַּעַשׂ יְהוָה מִנֶּרֶת זָהָב טָהוֹר
ובמשכן⁴³ כנגדן לעשות קרבנות
כבשים ועופות
ובמשכן: וְהָיוּ הַכֹּרֶבִּים פָּרָשֵׁי כְּנָפִים לְמַעַלָּה.
ובמשכן כתוב אדם שהוא כהן גדול
אלהים את האדם בצלמו בכבוד יוצרו שנמשח לעבוד ולשמש לפני ה'

- 34 תהלים קד, ב; מדרש הגדול לשמות לה, לא, מוסיף: וכתוב, 'בשמים ומתחם כאהל לשבת' (ישעיה מ, כב).
 35 שמות כו, ז; מדרש הגדול: ועשו ארון של עץ והניחו בו לוחות אבנים שהם מברית של ארץ.
 36 בר' א, ו.
 37 שמ' כו, לג.
 38 בר' א, ט.
 39 שמ' ל, ית; מדרש הגדול: ובו ביום נבראו דשאים וכל מיני זרעים ואילנות שהן עושין פרי תמיד וכנגדן עשו שולחן ועליו לחם הפנים תמיד.
 40 בר' א, יד.
 41 שמ' כה, לא.
 42 בר' א, כ.
 43 שמ' כה, כ.
 44 בראשית א, כז; השוה במדבר רבה יב, טז; שם הוא מצטט כהקבלה: ובמשכן: 'ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך – שמות כח, יא. ובמדרש הגדול (שם): בששי נברא אדם והכניסו לגן-עדן לעבדה ולשמרה, וכנגדו ניתקן אהרן ובניו ונמשח הוא ובניו לבוא אל אהל מועד לעמוד לשרת לפני ה' 'בוא וראה' שחביב אהרן יתר מאדם הראשון, שאדם הראשון לא עמד בגן עדן אפילו יום אחד כולו אלא חטא ונתחייב ונתגרש מיד. אבל אהרן ובניו עומדים ומשמשים לפני הקדוש ברוך הוא לעולם וכו'.

ובמשכן כתוב ⁴⁶	בשביעי ⁴⁵
ותכל כל-עבודת	ותכלו השמים והארץ
ובמשכן כתוב ⁴⁸	בבריא את העולם כתוב ⁴⁷ :
ותברך אתם משה	ותברך אלהים
ובמשכן כתוב ⁵⁰ :	בבריא את העולם כתוב ⁴⁹
ותהי ביום כלות	ותכל אלהים
ובמשכן כתוב ⁵²	בבריא את העולם כתוב ⁵¹
ותמשת אתו ותקדש אתו	ותקדש אתו

ולמה המשכן שקול כנגד שמים וארץ?

אלא מה שמים וארץ הם עדים על ישראל דכתיב⁵³: 'העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ' אף משכן עדות לישראל, שנאמר⁵⁴: 'אלה פקודי המשכן משכן העדות' – לכך נאמר: 'ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך'. קידוש היום שבו שבת ה' מכל מלאכתו בבריא את העולם מעיד על עליונות הבורא על הבריאה והעשייה, על 'כל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות'. וכן במשכן לא במשכן ולא במלאכת המשכן טבוע כוח עילאי אלא 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'⁵⁵ עשיית המשכן וקיומו הכשירה את העם להשראת השכינה בתוכם, וחזר ואמר⁵⁶: 'ושכנתי בתוך בני ישראל והייתי להם לאלהים, וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לשכני בתוכם אני ה' אלהיהם'.

- 45 שם ב, א.
 46 שם' לט, לב.
 47 בראשית שם, ג.
 48 שם' לט, מג. וכן בבריא: 'ורא אלהים את כל אשר עשה'. ובמשכן: 'ורא משה את כל המלאכה'.
 49 בראשית שם, ב.
 50 במדבר ז, א, וכן, 'ויכל משה את המלאכה' (שם' מ, לג).
 51 בראשית שם, ג.
 52 במדבר שם, שם; הקבלה נוספת בין הבריא והמשכן נרמזת בפסוק 'ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי' (שם' כד, טז).
 53 דברים ל, יט.
 54 שמות לח, כא.
 55 תניא רבי טרפון אומר: גדולה מלאכה שאף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (אדר"ג יא').
 56 שם' כט, מה – מו; עי' להלן שגם פסוק זה משמש הוכחה שהציווי לעשיית המשכן היה אחרי מעשה העגל. המשכן צריך להוליך לידיעה שה' הוציא את בני ישראל מארץ מצרים והרי זה משקל כנגד ההכרזה 'אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים' במעשה העגל, ועי' הערה 27.

אחרי החזרות המרובות על קדושת המשכן וכלייה⁵⁷ היה צורך להזהיר על קדושת השבת החמורה שאינה נדחית מפני קדושת המשכן, כי גדול האות של שבת הבא להעיד על הברית בין ה' וישראל 'כי אני מקדשכם' – מהידיעה הבאה על-ידי המשכן. 'וידעו כי אני ה' אלהיהם וכו''. למען ידע העם להבחין בין המשכן שהוא מעשה ידיהם של בני-ישראל המביא להשראת השכינה בתוכם (בתוך בני ישראל) לבין השבת שהיא עצמה של ה' והיא קדושת הזמן – ה' עצמו שבת וינפש, ה' קידש את השבת עצמה וקבעה 'ברית עולם'. משכן העשו יריעות וקרשים, עורות ומתכות יכול להיהרס, אך השבת לעולם עומדת ומעידה על קדושתה ועל קדושת ישראל⁵⁸.

הסמיכות הזאת של מצוות שבת לכיבוד אב ואם, למקדש ולאזהרה מפני עבודת אלילים, המסתברת כולה כאזהרה כוללת מפני עבודה זרה, תסייע לנו להבין כמה דיוקים בפרשיות התורה.

(ג) שינוי הטעמים ב'זכור' ו'שמור'

האם יש משמעות מיוחדת לנתינת טעם שני למצוות השבת בעשרת הדברים בפרשת ואתחנן? מדוע לא חזרה התורה על הטעם שניתן בלוחות הראשונים: 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש' אולם אם נשים לב שהלוחות האחרונים ניתנו למשה אחרי מעשה העגל ואחרי שהקב"ה נתרצה למשה וסלח לעם, ואם נצרף לזה את הרעיון, שבקיום מצוות השבת טבועה ההכרה באחדות הבורא והאזהרה מפני עבודה-זרה נבין את המשמעות החדשה שבאה לידי ביטוי בטעם השני של השבת.

פרק לב בספר שמות הפותח בסיפור מעשה העגל מוסר⁵⁹:

וַיִּקְהַל הָעָם עַל-אַהֲרֹן
וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו

57 'ועשו לי מקדש' (שם' כה, ח); הפרוכת מבדילה 'בין קדש ובין קדש הקדשים' (כו, לג); הכפורת נתונה 'על ארון העדות בקדש הקדשים' (שם, לד); משה נצטוו לעשות 'בגדי קדש' לאהרן (כח, ב); הבגדים עצמם נעשו לקדש את אהרן (שם, ג) ואת בניו (שם, מא); 'וזהו המזבח קדש קדשים כל הנגע במזבח יקדש' (כט, לז); 'וקדשתי את אהל-מועד ואת המזבח וכו' (שם, מד); על מזבח הקטורת נאמר 'קדש קדשים הוא לה' (ל, י); השמן הוא 'משחת קדש' (שם, כה); על ידי משיחת אהל מועד וכליו נעשו הם קדשי קדשים 'ויהיו קדש קדשים כל הנגע בהם יקדש' (שם, כט); הקטרת היא קדש (שם, לז).

58 עי' רמב"ן: 'ועל דרך הפשט וכו' תעשו מלאכת אהל מועד, אבל שבתותי תשמרו לעולם'.

59 שם' לב, א.

קוֹם עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לְפָנֵינוּ
כִּי-זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעָלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
לֹא יָדַעְנוּ מָה-הָיָה לוֹ.

התורה מאריכה בתיאור ומוצאת לנכון להוסיף ולציין מה ראה העם במשה ומה חסר לו עתה כשמשה אינו. העם ראה במשה את האיש שהעלה אותו מארץ מצרים.

וכשעשה אהרן את העגל אמרו⁶⁰:
אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר הָעֵלּוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.
כשה' אומר למשה לרדת אל העם, חזרת התורה ומדגישה פעמיים⁶¹:
לִךְ-רֵד

כִּי שָׁחַת עַמֶּךָ אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וכו'
עָשׂוּ לָהֶם עֵגֹל מִסָּכָה וכו'
וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלּוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
עַל כֵּךְ מֵגִיב מֹשֶׁה בַּתְּפִילָה וּבַפְּנִיָּה לַה'⁶²:

לָמָּה יִי יַחַרְתָּ אִפְּךָ בְּעַמֶּךָ
אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
בְּכַח גָּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה
רַשְׁבִּים: 'ולא אני העליתי אלא אתה'. גם אהרן חזר על הסיפור ומוסיף את
דברי העם⁶³:

כִּי-זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ
אֲשֶׁר הָעֵלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
לֹא יָדַעְנוּ מָה-הָיָה לוֹ
בַּפֶּרֶק לֵג נִמְשַׁךְ הַדוֹ-שִׁיחַ בֵּין ה' לִמֹּשֶׁה, ה' מוֹסִיף וּמִיִּיחֹס לִמֹּשֶׁה אֶת הָעֵלֶּאֱת
'העם' מארץ מצרים⁶⁴:

60 שם שם, ד.
61 שם שם, ז-ח. המפרשים עמדו על ההבדל בין דברי העם וה' 'העלית' ובין דברי
משה 'הוצאת' עי' מלבי"ם 'שעיקר החוטאים במעשה העגל היו הערב רב והם לא
נקראו עם ה', וה' לא הסכים שיצאו עם ישראל ממצרים, רק משה לקחם בחשבו
לקרבם אל הקדושה, ועל זאת אמר 'אשר העלית מארץ מצרים' וכו' ועי' 'העמק
דבר' בפסוק יא'. אמנם מצאנו במקום אחר (ויקרא יא, מה) כי אני ה' המעלה
אתכם מארץ מצרים וכו'.

62 שם, שם יא.

63 שם שם, כג.

64 לג, א.

לך עלה מזה
אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים.

שבע פעמים חזרת התורה ומדגישה את תהעלאה מארץ מצרים. העם מייחס את ההעלאה למשה או לעגל, ה' מייחסה למשה ומשה לה'. מתוך הכתובים משתמע שמשה מבקש את ה' לראות בישראל את העם שהוא – ה' – הוציא ממצרים ולכן הוא חוזר וטוען⁶⁵:

וראה כי עמך הגוי הזה

והיכן מצאנו שנתפייס ה' וחזר וייחס את הוצאת עמו ממצרים לעצמו? את זה אנו מוצאים בלוחות האחרונים, בדיבר הראשון, החוזר על לשון הדיבר בפרשת יתרו, ובדיבר הרביעי 'שמור את יום השבת לקדשו'. ראתה התורה צורך לקשור את מצוות השבת עם התודעה שה' הוא המוציא ממצרים, שמירת השבת מזכירה את שלטונו הבלעדי של ה' על העם.

התודעה באה בלשון 'הוצאה' 'אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך', 'ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה', בלשון זו אמר משה בפרשת העגל: 'אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה'.

אחר מעשה העגל היה צורך לחזק אמונה זו בעם שה' – ולא משה – הוציא את העם ממצרים. ולכן לא ייתכן עוד להעביר ולייחס את ההוצאה לשום כוח אחר.

אין זה איפוא מקרה שעד מעשה העגל לא נזכר טעם יציאת מצרים במצוות שבת. הנימוק היה 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם, וינח ביום השביעי – על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו'⁶⁶. ולפני תיאור מעשה העגל, ממש סמוך לו, מקדימה התורה את טעם השבת: 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש'.

חטא העגל היה מפנה דרמטי ומשבר באמונת העם. אותו מאורע גדול ומופלא, המבסס את האמונה בה' ובמשה עבדו – והמשמש יסוד לעשרת הדברים – מתערער. העם מכריז על העגל 'אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ

65 שם' לג, יג.

66 שם' כ, יא: ההנחה שמשנה תורה פוסל את ההנמקה הקוסמוגונית, כיון שריח של מיתוס נודף הימנה... אין לה יסוד; וריח של מודרניזם נודף מהנחה זו. ספר דברים אינו עוסק בבריאה, אבל רמזים לבריאה יש בו, השוה ד, לב; הנימוק החדש למצוות השבת לא זו בלבד שאינו סותר את נימוק הבריאה, המעיד על בורא עולם, אלא הוא גם בא לאשרו ולחזקו: ה' אלהים בורא העולם הוא האלוהים שהוציא את בני ישראל ממצרים ועל כך מעידה השבת, שבשמירתה מתבטא הקשר בין העדות על ה' הבורא שהוא ה' המוציא ממצרים.

מצרים'. הברירה היא משה או העגל. אין ה' נזכר כמוציא ממצרים. וה' עצמו כביכול מייחס למשה את העם ואת ההעלאה ממצרים: 'כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים'.

לכן כשנתפייס ה', כביכול, והסכים לתת למשה את הלוחות שנית, לא הסתפק עוד בטעם ההוצאה ממצרים לביסוס האמונה – היינו הדיבר הראשון – אלא הוסיף גימוק לאומי זה למצוות השבת, המרחיקה אף היא בקידושה (שמור את יום השבת לקדשו) ובעשייתה (על כן צוץ ה' אלוהיך לעשות את יום השבת) מעבודה-זרה ומכריזה על ה' המוציא את עמו מעבדות – ממצרים. דורות רבים אחרי כן חזר ירבעם בן נבט להשתמש בעגלי הזהב כדי להחטיא את העם בחידוש ההכרזה: 'הנת אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים'⁶⁷.

(ד) סדרי הפרשיות מסביב לפרשת העגל

הסבר זה לתופעת הטעם החדש למצוות השבת אחר מעשה העגל ולקשר שבין שבת לעשיית המשכן עשוי להבהיר סמיכויות רבות המצויות ליד מצוות השבת בתורה ובנביאים.

תחילה יוסבר מבנה העניינים בפרשיות האחרונות של ספר שמות. אחרי שנסתיימה מסירת ציווי של ה' למשה על מלאכת המשכן באה אזהרת השבת בתחילת פרשת כי תשא⁶⁸. מיד אחרי זה בא עניין מעשה העגל, לכשנתרצה ה' – חזר והזכיר מצוות השבת⁶⁹ וכשחזר לעניין המשכן בתחילת 'ויקהל' הקדים לו אזהרה על שמירת השבת 'לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת'. לפי פשוטו של עניין נראה שהקדמת מצוות השבת למלאכת המשכן בתחילת

⁶⁷ מל"א יב, כח: אפשר שזו הסיבה שבספר 'ויקרא' ו'דברים' מרבה משה להציג את ה' כאלהי ישראל שהוציא את בני ישראל ממצרים, השה ויקרא יא, מה; יט, כו; כב, לג; כג, מג; כת, לח; נה, כו; יג, מה; דברים ד, לו; ו, יב; השמר לך סן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים וכו'; שם יא, ז, ח, יט; ח, יד; 'ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים' ט, כט; 'והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכוחך הגדול ובזרועך הנטויה'; יג, יא; טו, טו; כ, א; כו, ח; ספק זה מי הוציא את בני ישראל ממצרים מתגלה מיד אחרי קריעת ים סוף; השה שמות טז, ג-ו, לב, אך הדבר בא על תיקונו במעמד הר סיני כשה' אומר: 'וגם בך יאמינו לעולם' (שם, יט, ט) ובלוחות הראשונים פתח: 'אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים'. ורק לאחר מעשה העגל היה צורך לשנן לעם את האמונה הזאת. והשה שמות כט, מו, זה ייחסתי לאחר מעשה העגל לעיל ראה הערות 27, 56.

⁶⁸ שם לא, יב.

⁶⁹ שם לד, כא.

'ויקהל' תואמת את המבנה של הפרשיות, שהרי חזר לעניין שממנו נסתלק. שכן כל הפסוקים המפרידים בין גמר עניין השבת בתחילת 'כי תשא'⁷⁰ עד לתחילת 'ויקהל' הם מעניין אחר (העגל). וכשחזר לעניין ראשון (מעשה המשכן) פתח במה שסיים. וכיון ששם סיים את פרשת עשיית המשכן בעניין שבת חזר ופתח בו כששב אליו בפרשת 'ויקהל'⁷¹.

אולם עיון מעמיק יותר בסדר הפרשיות מראה על מגמת התורה להסמיק את האזהרה על שמירת השבת לשני העניינים – משכן ומעשה העגל – ולהראות גם את הסמיכות החדשה הנוצרת בין מצוות שבת לאזהרה מפני עבודה זרה ולנימוק של הוצאת ה' את בני ישראל מארץ מצרים.

אפשר שזו גם הסיבה שבאזהרה על שמירת השבת אחרי מעשה העגל פותחת התורה ב'ויקהל' משה' המקבילה ל'ויקהל' העם על אהרן⁷². ואף אזהרה על 'לא תבערו אש' מזכירה את עשיית העגל ע"י אהרן: 'ואשליכהו באש ויצא העגל הזה'⁷³.

70 שם, לא, יז.

71 כן מצאנו במקומות אחרים במקרא כגון בפרשת וארא (שם' ו, יב) מסתיים דיבורו של ה' למשה, שיוציא את בני ישראל מארץ מצרים, בתשובת משה: 'הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים'. אחרי זה באה פרשת 'אלה ראשי בית אבותם' ובגמר הפרשה חוזרת התורה לעניין ראשון (שם, ל): 'ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתיים ואיך ישמע אלי פרעה' ובא המשך העניין הקשור בפסוק זה.

וכן שמות יב, מא: 'ויהי בעצם היום הזה יצאו צבאות ה' מארץ מצרים', כאן הפסיק בעניין אחר עד שחזר לעניין הראשון בפסוק נא: 'ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם'. אולם כבר קודם לכן בא עניין מוסגר מפסוק לד, שהרי בפסוק לג נאמר: 'ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ וכו', ולא חזר לעניין זה עד 'ויהי בשלח פרעה את העם' (יג, יז). וכן שמות יד, כט, הנמשך לפרק טו פסוק יט.

וכן נמשך פסוק יח בפרק כד שבספר שמות אל פסוק יח שבפרק לא. וזהו בבחינת חזרה אל העניין. סדר העניינים מפרשת משפטים יהיה איפוא כזה: המשכו של כד, יח הוא פרק לא, יח עד סוף פרק לד. המשכו של לא, יז הוא תחילת פרק לה.

72 שמות לב, א.

73 שם שם, כד; ע"י רש"י במדבר טו, מא: למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת עבודת אלילים לומר שהמחלל את השבת כעובד עבודת אלילים וכו'. ומה שאנו מנסים להוכיח הוא שהשומר שבת מוכיח את אפסותה של עבודת אלילים ולזה יתאימו יותר דברי חז"ל: אמר רבי חי'א בר אבא אמר ר' יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודה זרה כדור' אנוש מוחלין לו וכו' (שבת ק"ח ע"ב). וע"י להלן עמ' 70.

(ה) מבנה הפרשיות ב'משפטים' וב'כי תשא'

הסמיכות והקשר בין שבת למעשה העגל מסבירים לנו את המבנה של הפרשה המזהירה על שמירת הברית השנייה⁷⁴ שבין ה' לישראל ושהיא שונה מן המבנה של הפרשה המקבילה לה בפרשת 'משפטים'⁷⁵. עיון בשתי הפרשיות מראה יסודות חדשים שהוכנסו בפרשת 'כי-תשא' וכן שינוי הסמיכויות בשתי הפרשיות. הבה נשים לב למקביל ולמיוחד שבכל פרשה.

ב פרשת משפטים (כג, יב-לג)	ב פרשת כי-תשא (לד, יא-כו)
(1) שבת	(יב) (19) הנני גרש מפניך את האמרי וכו' ⁷⁶ (יא)
(2) ושם אלהים אחרים לא תזכירו (יג)	(20) תשמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ (יב)
(3) שלש רגלים	(יד) (16) כי את מזבחותם תתצון ואת מצבתם תשברן וכו' (יג)
(4) חג המצות	(14) כי לא תשתחוה לאל אחר (יד)
(5) ולא יראו פני ריקם	(טו) א כי ה' קנא שמו וכו' (יד)
(6) חג הקציר	(20) פן תכרת ברית
(7) חג האסיף	(טז) (21) לישב הארץ
(8) שלש פעמים בשנה יראה וכו' (יז)	וזנו אחרי אלהים וזבחו לאלהיהם וקראו לך ואכלת מזבחך ולקחת מבנותיו לבניך וזנו בנותיו אחרי אלוהיהן וזנו את בניך אחרי אלהיהן (טו-טז)
(9) לא תזבח על חמץ דם זבחי	(13) הנה אנכי שולח מלאך לפניך וכו' (כ-כג)
(10) ולא ילין חלב חגי עד בקר (יח)	(14) לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם (4) חג המצות (יח)
(11) ראשית בכורי אדמתך וכו'	(15) ולא תעשה כמעשיהם
(12) לא תבשל גדי בחלב אמו (יט)	(16) כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם
(13) הנה אנכי שולח מלאך לפניך וכו' (כ-כג)	ג פטר רחם - כל בכור בניך תפדה (16) כי הרס תהרסם ושבר תשבר (15-16)
(14) לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם (4) חג המצות (יח)	(כד) (5) ולא יראו פני ריקם (כ)

74 שם לד, יא-כו.

75 שם כג, יב-לג.

76 במשפטים נזכרו החוי, והחתי ובכי תשא: האמרי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי - עי' רש"י כד, כח.

- (17) ועבדתם את ה' אלהיכם
וברך את לחמך ואת מימך
והסרתי מחלת מקרבך וכו' (כה-כו) (6) חג שבעת
(18) את אימתי אשלח לפניך וכו' (כז) (7) חג האסיף⁷⁸
(19) ושלחתי את הצרעה לפניך
וגרשה את החוי וכו'
וגרשתמו מפניך (כו-לא) (9) לא תשחט על חמץ דם זבחי
(20) לא תכרת להם ולא להיהם ברית (10) ולא ילין לבקר זבח חג הפסח
(לב) (כה)
(21) לא ישבו בארצך
פן יחטיאו אתך לי
כי תעבד את אלהיהם
כי יהיו לך למוקש (לג)

השוואת העניינים זה לזה בשתי הפרשיות מראה לנו את מקומה של שבת בתוכן.
בפרשת משפטים סמוכה אזהרת שבת לאזהרה נגד עבודת אלילים הדומה
לזו שבלוחות הראשונים והאחרונים:

במשפטים	בלוחות
ובכל אשר-אמרתי אליכם תשמרו
ושם אלהים אחרים לא תזכירו
לא ישמע על-פיך	לא תשא את-שם-י' אלהיך לשוא
כי לא ינקת י'
את אשר-ישא את-שמו לשוא (כז, ז)

ואילו בפרשת 'כי-תשא' באה אמנם שבת אחרי אזהרות אחדות נגד עבודת
אלילים, אבל ההדגשות והסמיכויות הן שונות. הוא פותח באזהרה שלא תזכרה
בפרשת משפטים:

- אלהי מסכת לא תעשה לך
אזהרה זו מובנת על פי הקשרה עם מעשה עגל המסכה. מיד אחרי זה בא
ענין חג המצות:
את-חג המצות תשמר וכו'
פי בחדש האביב יצאת ממצרים

⁷⁷ במשפטים מדובר גם על שביתת 'שורך וחמורך בן אמתך והגר' ואילו ב'כי תשא' –
'בחריש ובקציר תשבת'. כשה' ניחם על המבול 'ולא אוסיף עוד להכות את כל חי'
כאשר עשיתי' הוא מבטיח ש'זרע קציר וכו' לא ישבתו'. וכאן כשה' ניחם על הרעה
שחשב לעשות לעמו הוא דורש מישראל לשבות בחריש ובקציר. וזאת התעלות מעל
לטבע שאינו שובת.

⁷⁸ במשפטים באו כל החגים יחד כ'שלש רגלים'.

אף זה מסתבר לפי הסברנו הקודם על הקשר בין שבת ויציאת מצרים שהודגש אחרי מעשה העגל.

אך כאן מכניסה התורה פרט חדש שהמשכו ושייכותו לכאן גם הוא מסתבר לפי הנאמר במעשה העגל. התורה מוסיפה כאן את ענין פטר רחם ופדיון בכור הבנים. והרי זהו מה שראוי להזכיר נוכח המאורעות שאירעו במעשה העגל. שם הפסידו הבכורים את מעמדם לטובת הלויים. זה מובנם של דברי משה⁷⁸:

מֵלֹא יָדְכֶם הַיּוֹם לַיִּי
כִּי אִישׁ בָּבְנוּ וּבָאָחִיו
וְלָתֵת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה

רש"י מפרש: אתם התורגים אותם בדבר זה תחנכו להיות כהנים למקום. ראב"ע: והשכר הוא שיתן עליכם ברכה. וזהו⁸⁰: בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי וכו' כאשר לקח השם הלויים תחת הבכורים שהיו קדושים. בעבור שהם העלו העולות והשלמים זבחם על המזבח שנעשה לפני העגל⁸¹. זהו פשר הסמיכויות לשבת בפרשת 'כי-תשא' וכן סיבת הוספת פרטים כגון 'כי ה' קנא שמו וכו' 'ה' אלהי ישראל', המבליטים את עמדתו של ה' אחרי מעשה העגל כלפי החוטא וכלפי ישראל. וכן החזרה על האזהרה מפני ברית ברית עם העמים בפסוקים יב ובפירוט רב בפסוקים טו-טז.

79 שמ' לב, כט.

80 דברים י, ח; שם מובא ענין הבדלת שבט לוי אחרי תיאור העגל וקבלת הלוחות האחרונים.

81 ברוח זו כותב קסוטו: נתמלא ידכם ונתמניתם לשרת בקדש כנראה במקום הבכורים שהיו עד אז ממונים לכל דבר שבקדושה ועכשיו נידחו מפני שחטאו בעגל. על ההקדשה לכהונה קראנו בשמות כח, מא: 'ומלאת את ידם וקדשת אתם וכהנו לי'. וכאמור לעיל נאמרה פרשה זו בהכרח אחרי מעשה העגל, כדעת רש"י ומפרשים אחרים. כן נמצא ביטוי זה בהקדשה במקומות אחרים כגון שמ' כט, לג, לה; וכן במדרש: 'למה ציוה הקב"ה לפדות בכורי ישראל בלויים? שבתחילה היו הבכורות משמשים עד שלא עמד שבט לוי וכו' שלא היה אדם מקריב אלא הבכורות. וכן שעשו ישראל אותו המעשה אמרו: יבואו הבכורות ויקריבו קורבנות לפניו שנאמר: (ו, לב) 'וישכימו ממחרת ויעלו עולות ויגישו שלמים'. א"ל האלוהים: אני נתתי פרוקפי (גדולה) לבכורות ועשיתי אותם גדולים בעולם וכפרו בי ועמדו והקריבו לפני העגל, הרי אני מוציא את הבכורות ומכניס את בני לוי (במדבר רבה ד, ו). והשווה ויקרא כא, י ובמדבר ג, ג; יחזקאל מג, מז ובדברי הימים ב כט, לא; ויען יחזקיהו ויאמר עתה מלאתם ידכם לה' גשו והביאו זבחים ותודות לבית ה' ועוד.

(ו) לעשות את יום השבת

עשייה ושבֿת אינן מסתברות יחד מבחינה סימאנטית, כיצד עושים את השבת? ואף על פי כן הן תחרות פעמיים. לראשונה נזכרת עשיית השבת בפרשת 'כי-תשא' סמוך למעשה העגל. עד כה לא נזכרה שמירת השבת אלא על דרך השלילה – אי עשיית מלאכה בשבת. ואילו בגמר הציווי על מלאכת המשכן ובהקדמה לתיאור עשיית העגל אנו מוצאים בציווי השבת⁸²:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשַּׁבָּת
לַעֲשׂוֹת אֶת־הַשַּׁבָּת

ופעם שנייה נזכרת עשיית השבת בלוחות האחרונים שפסלם משה אחרי מעשה העגל⁸³:

עַל־כֵּן צִוָּה יְיָ אֱלֹהֶיךָ
לַעֲשׂוֹת אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת.

ומן הראוי לעיין ולבדוק אם ישנה משמעות מיוחדת בהדגשת עשייה סמוך למעשה העגל ובלוחות האחרונים, שניתנו אחרי מעשה זה ולאחר שהלוחות הראשונים נשברו בגללו.

מסתבר שגם ביטוי זה – עשייה, בא בהקשר למעשה העגל וכתוצאה ממנו וכוונתו להבליט את הניגוד שבין השבת לעגל, שכן אנו מוצאים לשון עשייה חוזרת בתיאור מעשה העגל שבע פעמים⁸⁴:

- א. קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים;
- ב. וַיַּעֲשֵׂה הוּא עֵגֶל מִסָּכָה;
- ג. עָשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסָּכָה;
- ד. עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים;
- ה. וַיַּעֲשֵׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב;
- ו. עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת־הָעֵגֶל;
- ז. אֲשֶׁר עֲשֵׂה אֱהָרֹן.

גם בחזרה על תיאור מעשה העגל במשנה תורה מודגשת העשייה שלוש פעמים⁸⁵:

- עָשׂוּ לָהֶם מִסָּכָה;
- עָשִׂיתֶם לָכֶם עֵגֶל מִסָּכָה;
- אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם אֶת־הָעֵגֶל

82 לא, טז;

83 דברים ה, טז;

84 פרק לב פסוקים: א, ד, ח, כג, לא, לה;

85 דברים פרק ט פסוקים יב, טז, כא;

אפשר שמשום כך חזרה התורה פעמיים על עשיית השבת שיש בה ובשמירתה המלאה – כמוסבר לעיל – למנוע את עבודת האלילים, שגם באזהרה עליה מודגשת העשייה; הצו הוא לא לעשות.

בלוחות הראשונים נאמר⁸⁶:

לֹא-תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וכו'

ואחרי כן הוזהרו⁸⁷:

לֹא תַעֲשֶׂה אֹתִי אֱלֹהֵי כֶסֶף

וְאֱלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשֶׂה לָכֶם.

וכן הוזהרו אחרי מעשה העגל פעמים אחדות:

אֱלֹהֵי מִסֶּכָּה לֹא תַעֲשֶׂה - לָךְ⁸⁸;

וְאֱלֹהֵי מִסֶּכָּה לֹא תַעֲשֶׂה לָכֶם⁸⁹;

לֹא תַעֲשֶׂה לָכֶם אֱלִילִים⁹⁰;

פֶּן-תִּשְׁחִיתֶנּוּ וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל⁹¹;

הַשְׁמְרוּ לָכֶם פֶּן-תִּשְׁכַּחוּ וכו' וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל⁹²;

ובלוחות האחרונים⁹³:

לֹא-תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל.

בקונטקסט זה מובנת עוד יותר האזהרה על העשייה בשמירת השבת החוזרת בתחילת פרשת ויקהל⁹⁴ לאחר שסיים את פרשת העגל וכל מה שהיה אחרי מעשה זה בין ה', כביכול, למשה ובין ה' לישראל ובין משה לישראל:

וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת-כָּל-עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-צָוָה יי' לַעֲשׂוֹת אִתְּם וכו'

לֹא-תִבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת

הכתוב חוזר ומדגיש את העשייה בציווי ובאזהרה על שמירת השבת וכן מגלה הכתוב טיבה של אותה מלאכה מיוחדת שנעשתה בעגל ושגרמה ליצירתו,

86 שמות כ, ד.

87 שם שם, כ.

88 שם לד, יז.

89 ויקרא יט, ד.

90 שם כו, א.

91 דברים ד, טז.

92 שם שם, כג.

93 שם ה, ח.

94 שמות לה, ג.

ושאי עשייתה בשבת יש בה כדי למנוע שיבה לחטא; העגל בא מן האש שכן
נאמר⁹⁵:

וְאֶשְׁלִיכֶהוּ בָאֵשׁ
וַיֵּצֵא הָעֶגְלָה הַזֹּאת

ואכן יש למנוע את הבערת האש בשבת⁹⁶.

אך נראה שיש גם קשר בין עשיית השבת לעשיית המשכן. אין זה מקרה
שעשיית השבת נזכרת בגמר ציוויו של ה' על מלאכת המשכן בפרשת 'כי-
תשא', בפתיחה לדבריו של משה על מלאכת המשכן ולפני תיאור המעשה
עצמו בפרשת 'ויקהל'.

בפרק על סמיכויות השבת למצוות אחרות בתורה הבאנו
מדרשי חז"ל המצביעים על ההקבלה שישנה בין בריאת העולם ושבת בראשית
לעשיית המשכן. והנה עיון נוסף בשני העניינים מגלה שההקבלה חלה גם על
שבת בראשית ושבת המשכן, והמלה המדריכה את ההקבלה היא העשייה.
הפעל 'עשה' חוזר ארבע-עשרה פעמים – פעמים שבע – בפרשת הבריאה
והשבת בתחילת ספר בראשית עד גמר העשייה 'ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו
כתנות עור וילבישם'. (בפרק א בפסוקים ז, טז, כה, כו, לא, ובפרק ב פסוקים
ב – פעמים – ג, ד ובפרק ג פסוקים א, יג, יד, יט, כא). לעשיית כתנות העור
על-ידי ה' מקבילה עשיית בגדי הקודש, 'מכנסי בד לכסות בשר ערוה'
וכתנות השש לאהרן ולבניו; ולהלבשת אדם וחיה מקבילה הלבשת אהרן
ובניו על-ידי משה (שמ' כח, ב-ד, לט-מג; לט, כז; מ, יג-יד) נשים לב במיוחד
לחזרה ולהדגשת הפעל 'עשה' בפרשת 'ויכולו' (שלוש פעמים):

וְכָל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכָל-מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וכו'
אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

הבריאה לא נסתיימה ביום השישי אלא ביום השביעי כאשר ה' עשה את
השבת – 'סוף מעשה'.

והנה עתה כשנצטוו גם בני ישראל לעשות את המשכן המקביל לבריאת
העולם – ואת השבת המקבילה לשבת בראשית שהיא שבת ה' נצטווה הפעם
האדם לעשות:

וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וּשְׁכֵנִתִּי בְּתוֹכָם.
כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מֵרָאָה אוֹתָךְ

95 שם לב, כד.

96 עי' לעיל עמ' 64.

את תבנית המִשְׁכָּן
ואת תבנית כל-כלי
וכן תַעֲשֶׂה (שמ' כה, ח-ט)
וכן נצטוו לעשות את השבת:
וַשְׁמְרוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשַּׁבָּת (שמ' לא, טז)
ובלוחות האחרונים:

על-פני צִוְּךָ יי אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת.
מאתיים ארבעים וחמש פעמים – שהם שלושים וחמש פעמים שבע – נזכר
הפועל 'עשה' בעניין המשכן והשבת בפרשיות 'תרומה' 'תצוה' 'כי תשא'
'ויקהל' ו'פקודי'.
עשיית המשכן כעשיית ה' את העולם ועשיית השבת כעשיית ה' את השבת
מודגשות בפרשיות ומראות על חשיבותה של עשיית האדם כשהוא פועל במצוות
ה' למטרה שנקבעה על ידי ה'.

(ז) הסמיכויות לשבת במקומות אחרים במקרא

סמיכויות מצוות השבת לאזהרה מפני עבודת אלילים ולהאמנת יציאת מצרים
ע"י ה' וכן למשכן או למקדש ואף לעניין אבות ובנים ובכורות אנו מוצאים
בכמה מקומות אחרים במקרא.
הזכרנו את פרשת המקושש⁹⁷ הסמוכה לפרשת ציצית שלאחריה, בפרשה
זו אין ציווי על שמירת השבת אלא עונש על חילולה, אך גם בה נרמזת האזהרה
מפני הירחור עבודת אלילים:
וְלֹא-תִתּוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם
אֲשֶׁר-אַתֶּם זִנִּים אַחֲרֵיהֶם
ואמרו חז"ל⁹⁸: 'אתם זנים' – זה הרתור עבודת זרה.
כן מובאת בה הכרזה משולשת שה' המוציא את בני ישראל ממצרים הוא אלהי
ישראל.

אֲנִי יי אֱלֹהֵיכֶם
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים
אֲנִי יי אֱלֹהֵיכֶם.

97 במדבר טו, לב ואילך 'וראה לעיל הערה 73 ובחולין ה' ע"א ורשי שם בסוף עמוד
א בשם לב שבסיום הפרשה הקודמת לפרשת המקושש נאמר: 'את ה' הוא מגדף
וכו'.

98 ברכות יב, ע"ב.

מיד אחרי פרשת ציצית באה פרשת קרח, שבת מתואר מרד קרח והבכורים על קיפוחם – וסופם. וכן דבר ה' לאימות בחירתו של אהרן לכהונה שמעמדו היה טעון חיזוק אחרי מעשה העגל⁹⁹.

הסמיכויות בנבואת יחזקאל

סמיכויות העניינים לשבת שהזכרנו נמצא באחד מפרקי יחזקאל הנביא המתאר ומפרש את קורות ישראל בעבר שעליהם מסופר בתורה. בתיאור זה המובא בפרק כ מתייחס הנביא לקשר ההיסטורי העצמי הקיים בין ה' ועם ישראל בתוקף הברית למרות התנהגות העם בעבר ולמרות ההרורים על ניתוק מן הברית. שש פעמים חוזרים ונוכרים בדברי הנביא ענייני השבת ולידם פעמים אחדות עבודת האלילים המתוארים כגילולי מצרים, וזאת במסגרת המאמץ האלוהי להוציאם ממצרים ולהרחיקם מתועבות מצרים. והרי קטעי הפרק:

בַּיּוֹם בָּחָרִי בְּיִשְׂרָאֵל וְכו'
 בַּיּוֹם הַהוּא נִשְׁאַתִּי יָדִי לָהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְכו' וְאָמַר אֲלֵיהֶם:
 אִישׁ שְׁקוּצִי עֵינָיו תִּשְׁלִיכוּ וּבְגִלּוּלֵי מִצְרַיִם אֵל תִּטְמְאוּ וְכו'
 וְאֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאָבִיאֵם אֶל־הַמִּדְבָּר. וְאָתָּן לָהֶם אֶת־חֻקֹּתַי וְכו'
 וְגַם אֶת־שַׁבָּתוֹתַי נִתַּתִּי לָהֶם
 לְהִיּוֹת לְאוֹת בֵּינִי וּבֵינֵיהֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי יְיָ מְקַדָּשָׁם
 וַיֹּמְרוּ בִּי וְכו'
 וְאֶת שַׁבָּתוֹתַי חָלְלוּ מְאֹד
 וְאָמַר לְשַׁפֵּךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם בַּמִּדְבָּר לְכַלְתָּם¹⁰⁰.
 וְאֶעֱשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לִבְלֹתִי הַחֵל לְעֵינַי תַּגִּים
 אֲשֶׁר הוֹצֵאתִים לְעֵינֵיהֶם

99 ראב"ע: זה הדבר היה במקבר סיני כאשר נתחלפו הבכורים ונבדלו הלויים וכו' והלויים קשרו עליו בעבור היותם נתונים לאהרן ולבניו, וקשר דתן ואבירם בעבור שהסיר הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף וכו' גם קורח בכור היה וכו' ואלה נשיאי העדה היו בכורים וכו'. והראיה על זה הסירוש מופת המטה (שפרח) שראו ישראל כי השם בחר לו שבת לוי תחת הבכורים, על כן כתוב 'ותכל תלונתם'. כי התלונה על זה היתה וכו' ועוד ראיה גמורה 'כי כל העדה כולם קדושים' וזה רמז לבכורים שהם קדושים, כי כן כתוב: 'קדש לי כל בכור' והם היו הכהנים הנגשים אל ה' והם עיקר כל העדה.

100 לא מצאנו בתורה שבגלל חילול השבת רצה ה' לכלות את ישראל, והרי לא מצאנו שמעשה העגל היה בשבת. מפרשי התנ"ך (רד"ק ומצודות) מייחסים את חילול השבת למרי בשבת המן (שמות ס"ק טז).

וגם-אני נשאתי ידי להם במדבר לביתי הביא אתם אל-הארץ וכו'
 יצן במשפטי מאסו וכו'
 ואת שבתותי חללו כי אחרי גלוליתם לפם הלך וכו'
 ואמר אל בניהם במדבר
 בחוקי אבותיכם אל תלכו וכו'
 ובגלוליתם אל תטמאו וכו'
 ואת שבתותי קדשו
 והיו לאות ביני וביניכם לדעת כי אני יי אלהיכם.
 וימרו-בי הבנים וכו'
 את שבתותי חללו
 ואמר לשפך חמתי עליהם לכלות אפי פם במדבר וכו'
 גם אני נשאתי את-ידי להם במדבר וכו'
 ואת-שבתותי חללו ואחרי גלולי אבותם היו עיניהם וכו'
 וטמא אותם במקנותם
 בהעביר כל-פטר רחם
 למען אשמים
 למען אשר ידעו אשר אני יי וכו'
 ובשאת מתנותיכם
 בהעביר בניהם באש
 אתם נטמאים לכל גלוליתם עד היום וכו'
 ובסיומה של הנבואה אנו קוראים:
 כי בהר-קדשי בהר מרום ישראל וכו'
 שם יעבדני כל-בית ישראל וכו'
 וידעתם כי-אני יי
 בהביאי אתכם אל-אדמת ישראל
 אל הארץ אשר נשאתי את-ידי לתת אותם לאבותיכם וכו',
 בקריאת הפרק הזה אנו מתרשמים שלדעת הנביא חטא העגל וחילול השבת
 כרוכים יחדיו עד כדי כך ששניהם היוו סיבה לעונש ההשמדה¹⁰¹. על כל פנים
 בפרק זה אנו מוצאים את סמיכויות היסודות המחברים בתורה:
 (א) שמירת שבת ואזהרה מפני עבודת אלילים חזרות ונאמרות זו ליד זו. הן
 אף האזהרות והמצוות המפורשות בדברי הנביא. כל שאר המצוות נכללות
 במונחים כלליים 'משפטים' 'חוקות'.

101 ומשום כך פורט באזהרת השבת שבתחילת ויקהל איסור של הבערה בשבת, כדי
 להבליטו כמעשה של חילול שבת שגרם לחטא העגל עי' לעיל עמ' 70.

- (ב) שמירת שבת באה בסמיכות¹⁰² לאזהרת הבנים לא ללכת בחוקי האבות – לא להיטמא בגילוליהם ולא לחלל את השבת.
- (ג) שמירת השבת והתרחקות מעבודת אלילים כתעודת העם המוצא על ידי ה' ממצרים.
- (ד) לא חסר היסוד של פטר רחם.
- (ה) ובסוף מקדש ה', ששם יתחדש ויתחזק הקשר בין ה' לעמו.

הסמיכות בשאר נבואות יחזקאל

גם בנבואות אחרות שאינן מתייחסות לתורה ולנאמר בה אלא לתוכחת הדור קושר הנביא את השבת בעניינים שהוסמכו לה בתורה. הנה הקשר בין קדשים שבמקדש ובין שבת¹⁰²:

קִדְּשִׁי בְּיֹמִית וְאֶת־שַׁבְּתִי חֲלָלָהּ
וְהוּא בַּעֲקֻבוֹת אֶת־שַׁבְּתִי תִשְׁמְרוּ וּמִקִּדְּשֵׁי תִירְאוּ שְׁבִסְפֹר וִיקְרָא¹⁰³.
וְשׁוּב בַּהֲקֶשֶׁר זֶה בַּהֲמִשָּׁךְ הַפֶּרֶק¹⁰⁴:
כִּתְּנִיָּה תִמְסֹו תוֹרָתִי וַיִּחַלְלוּ קִדְּשִׁי
בֵּין־קִדְּשׁ לְחָלָל לֹא הִבְדִּילוּ
וּבֵין־הַטָּמֵא לְטָהוֹר לֹא הוֹדִיעוּ
וּמִשַּׁבְּתוֹתִי הֶעֱלִימוּ עֵינֵיהֶם וְכוּ'
וּבִפְרָק אַחֵר¹⁰⁵ מֵתִקְרַבֶּת עוֹד יוֹתֵר הַתְּבַטְאוֹתוֹ שֶׁל הַנְּבִיא לֵנֶאמַר בַּתּוֹרָה:
עוֹד זֹאת עָשׂוּ לִי

טָמְאוּ אֶת־מִקְדָּשִׁי בַּיּוֹם הַהוּא
וְאֶת־שַׁבְּתוֹתִי חֲלָלוּ

וּבִשְׁחָטֶם אֶת־בְּנֵיהֶם לְגִלּוּלֵיהֶם
וַיִּבְאֹוּ אֶל־מִקְדָּשִׁי בַּיּוֹם הַהוּא לְחַלְלוֹ
וְהִנֵּה־כֵן עָשׂוּ בְּתוֹךְ בֵּיתִי

הרי כאן סמיכות נוספת של שבת לענין בנים והורים, העומד בניגוד ל'כבוד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימך וכו'". הבנים הנתונים למרות התורים אינם מאריכים ימים, הם נשחטים על ידיהם למען הפולחן האלילי. והרי זהו

102 יחזקאל כב, ח.

103 כ, ל; כו, ב.

104 פסוק כו.

105 כג, לח.

לדברינו תקשר בין שבת, מקדש וכיבוד הורים. בכולם הכוונה להזהיר מפני עבודת אלילים ולמנוע את פולחנה¹⁰⁶.

וכן מצאנו בתורה בפרשת 'קדושים'¹⁰⁷:
 כִּי מִזְרְעוֹ נָתַן לַמֶּלֶךְ
 לַמֶּעַן טַמֵּא אֶת-מִקְדָּשִׁי
 וּלְחַלֵּל אֶת שְׁם קִדְשִׁי.

ולפי זה נראה בביטוי 'למען' שב'כבוד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך' – ציון לתנאי ולהגבלה: הכיבוד הוא על מנת שהבן יאריך ימים, אבל אם הכיבוד גורם לקיצור ימי הבן אין לקיימו. והרי זה בבחינת 'וחי בהם'¹⁰⁸ ולא 'שימות בהם'¹⁰⁹ ובדיברות האחרונות הוסיף 'כאשר צוך ה' אלהיך' – ביטוי המצוי בספר דברים בלבד. וכן הוסיף 'למען ייטב לך' להדגיש ההגבלה והתנאי בו תלוי הכיבוד. אבל אם רצה האב לזבוח את הבן למולך (ועל ידי כן יושם קץ לחיי הבן) אין הוא נשמע לו. ואפשר שמשום-כך הסמיך לה למצוות כיבוד אב ואם 'לא תרצח', המשתמע כהגבלה למצוות כיבוד אב ואם. יהיה איפוא קשר הגיוני לסדר המצוות שבעשרת הדיברות – אזהרה נגד עבודת אלילים בכל צורה שהיא (אנכי – לא יהיה – לא תשא); שבת, המכריזה על ה' אלוהי ישראל כמוציא ממצרים, למען יישמרו מכל האלהת של גוף או של כוח טבעי או כוח הטבוע בטבע, הפועל בתולדות העם ומשפיע עליו, כי השבת מסמלת את שלטון הנצחי והעל טבעי על הפרט והכלל בישראל; וליד שבת – מצוות 'כיבוד אב ואם', שאף בה יש אזהרה נגד האלהת, ויש הגבלה בקיומה, שהרי במקרה של רצח האב לזבוח את הבנים למולך אין שומעים לו ואין חייבים בכיבודו, ודבר זה הובלט ב'לא תרצח'.

רמז לצירוף ולסמיכות זו אנו מוצאים בפרק כ של ספר יחזקאל. שם מופיע הצירוף 'וחי בהם' שלוש פעמים:

וְאֵת – מִשְׁפָּטֵי הַדִּעְתִּי אוֹתָם
 אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם
 וְחִי בָהֶם

וְגַם אֶת-שִׁבְתוֹתֵי נְתַתִּי לָהֶם וְכו' (פסוקים יא–יב)

¹⁰⁶ ראה לעיל ובהערה 24 והשווה דברים לג, ט: 'האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו'. סימן לכך שבאריכות הימים הנזכרת בתורה נרמזת אזהרה נגד רצח או סכנת הרצח אפשר לראות גם בסמיכות הפרשיות בדברים פרק ד' פסוקים מ–מב: 'ושמרת את חקיו ואת מצותיו וכו' אשר ייטב לך ולבניך אחריו ולמען תאריך ימים על האדמה וכו' אז יבדיל משה שלש ערים וכו' לנוס שמה רוצח וכו'.

¹⁰⁷ ויקרא כ, ג.

¹⁰⁸ ויקרא יח, ה.

¹⁰⁹ יומא פה, ע"ב; השוה בראשית יח, יט, כד.

מיד אחרי זה בפסוק יג:

וַיֹּמְרוּ בֵּי בֵּית-יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר
בְּחֻקְתִּי לֹא-תֵלְכוּ
וְאֶת-מִשְׁפָּטִי מֵאֲסוּ
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם
וְחִי בָהֶם
וְאֶת-שַׁבָּתֹתַי תִּלְלוּ מְאֹד

אחרי זה בא תיאור הפנייה אל הבנים; 'ואמר אל-בניהם וכו' (פסוק יח) עד שהוא חוזר בשלישית בפסוק כא:

וַיֹּמְרוּ-בֵּי הַבָּנִים
בְּחֻקֹּתַי לֹא-תֵלְכוּ
וְאֶת מִשְׁפָּטִי לֹא-שָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אוֹתָם
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם וְחִי בָהֶם
אֶת-שַׁבָּתוֹתַי תִּלְלוּ

וסמוך לכך בפסוק כו, לאחר שהוא חוזר ומזכיר פעם נוספת את חילול השבת ועבודת האילים:

וְאַטְמָא אוֹתָם בְּמַתָּנוֹתָם
בְּהַעֲבִיר כָּל-פֶּטֶר רָחֵם
לְמַעַן אֲשַׁמֵּם
לְמַעַן אֲשֶׁר יִדְעוּ
אֲשֶׁר אֲנִי יי

רשי: אותן מתנות שחקקתי להם לקדש לי כל בכור מסרתים ביד יצרם להעבירם לאותם בכורות למולך.

מצודות: הרחקתים ממני כדבר טמא בעבור מתנותם, וחוזר ומפרש במה? שהיו מעבירים למולך כל פטר רחם הם הבכורות שפתחו רחם אמם. היוצא מזה הוא שחילול השבת ועבודת האילים גררו אחריהם זבח הבכורים למולך על ידי האבות. זהו אם כן הקשר והסדר שבמצוות בעשרת הדיברות, וזהו ההגבלה בכיבוד אב ואם 'למען יאריכון ימך'.

הסמיכות בספר נחמיה

בפרק ט של ספר נחמיה אנו מוצאים אחד מן התיאורים ההיסטוריים של מעשי ה' לעמו, התיאור ניתן במסגרת תפילה ותהילה לה'. והנה בתיאור זה נכללות כל המצוות במשפט אחד מחוץ למצוות שבת שהיא מפורשת¹¹⁰:

110 פסוקים יג-יד.

וְאֶת־שַׁבַּת קִדְשָׁהּ הוֹדַעְתָּ לָהֶם
וּמִצְוֹת וְחֻקִּים וְתוֹרָה צִוִּיתָ לָהֶם בְּיַד מֹשֶׁה עַבְדְּךָ
וּסְמוּךְ לְזֶה פֹרֵשׁ גַּם חֹטֵא הָעֹגֵל¹¹¹:
אֵף כִּי־עָשׂוּ לָהֶם עֲגֹל מִסֵּבָה
וַיֹּאמְרוּ זֶה אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הָעֵלָה מִמִּצְרָיִם וְכוּ'